

2e Jaargang.

No. 3.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen. Bond.

Januari 1901.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Wolwevershaven 37, Dordrecht, of A. PITT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieele Mededeelingen.

Toegetroden tot lid:

de heer W. Martin, onder-directeur van het Mauritshuis te 's Gravenhage.

Bedankt als corresponderend lid door:

Mr. H. S. Veldman, archivaris te Delft.

Bescherming van Monumenten.

II.

(*Vervolg van bladz. 60*).

In de vorige aflevering van het bulletin behandelde ik de wenschelijkheid der beschrijving en classeering van de oude bouwwerken en van de verdeeling over twee lijsten, met name een algemeene lijst, waarop alle eenigszins belangrijke gebouwen dienden vermeld te worden, en een engere lijst, waarop alleen die meesterwerken mochten geplaatst worden, wier buitengewoon architectonisch of historisch belang hun behoud onder alle omstandigheden tot plicht stelt.

Deze beschrijving, hoe noodzakelijk en belangrijk ook om voldoende gegevens te verzamelen over de nog aanwezige bouwwerken, blijft echter slechts een voorloopig werk, als het ware het samenstellen van den legger voor hen, die met het toezicht op de naleving der na te noemen bepalingen zullen belast worden.

Beschouwen wij thans de middelen, die aangewend kunnen worden om de oude kunstwerken tegen te spoedigen ondergang te beschermen.

1°. In de eerste plaats is noodzakelijk, dat de eigenaars of gebruikers van geclasseerde gebouwen niet overgaan tot afbraak of eenigszins ingrijpende veranderingen zonder tijdige voorafgaande kennisgeving aan de Commissie. Niet slechts tegen afbraak moet gewaakt worden, maar evenzeer, zoo niet meer, tegen onkundige verfraaiingen of restauraties, die, met de beste bedoelingen ondernomen, door de onvoldoende bekwaamheid van den architect, de geheele bouwkundige waarde van het gebouw kunnen vernietigen. Reeds de Montalembert wees in zijn «Vandalisme en France» op het «Vandalisme Déstructeur» en het «Vandalisme Restaurateur» als de grootste te bestrijden vijanden. 1)

Deze verplichte kennisgeving vindt men in bijna alle nieuwere wetgevingen o. a. in Beieren, het ontwerp van Baden, Frankrijk, Pruisen, Hessen (1818), Hamburg, Griekenland, Oostenrijk, Rusland, Turkije, enz. In Saksen en Hessen heeft de staat de particuliere vereenigingen gesteund door iedereen aan te sporen om aan deze vereenigingen tijdig kennis te geven van voorgenomen verbouwingen. Dit geschiedde o. a. ten behoeve van de «Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnographie und Urgeschichte» te Leipzig en den «Histor. Verein» in Hessen (1841).

1) *Revue des deux mondes* 1833, p. 477.

Aan de verplichte kennisgeving worde een termijn verbonden, binnen welken zonder speciaal verlof van de Commissie of van den Minister niet met de werkzaamheden mag begonnen worden. In Beieren is deze termijn gesteld op 8 weken ¹⁾, doch in het algemeen zal 14 dagen voldoende zijn, mits de termijn in bijzondere gevallen verlengd kan worden. In dien tusschentijd worde aan de Commissie of haar vertegenwoordiger toegang verleend tot het doen van opmetingen, afteekeningen of fotografische opnamen.

Bij den grooten kring van particuliere gebouwen op de groote lijst zal de kennisgeving de Commissie in staat stellen om te trachten langs vreedzamen weg afbraak of beschadiging te voorkomen, of zich in verbinding te stellen met particulieren of vereenigingen, die tot behoud van het gebouw willen medewerken.

z^o. Dient de mogelijkheid geopend te worden om het bouwwerk te onteigenen, hetgeen ook nu niet is uitgesloten, doch thans praktisch van geen waarde is, daar het bouwwerk reeds lang vernield zal zijn voor de onteigening tot stand kan komen. Om dit te voorkomen is eene bepaling vereischt, waarbij het verboden wordt, buiten toestemming der Commissie eenige verandering aan te brengen, wanneer de onteigening is aangevraagd, waartoe de medewerking van den Minister worde verplicht gesteld. Door deze verplichte samenwerking tusschen Commissie en Minister is men gewaarborgd, dat geen onnoodig gebruik gemaakt zal worden van dezen uitersten maatregel. ²⁾ Het zal echter noodzakelijk zijn om, ingeval de onteigening door de Commissie mogelijk geacht wordt, den termijn, gedurende welken alles in den status quo moet blijven, te kunnen verlengen, totdat de Minister beslist heeft of er termen aanwezig zijn voor het aanvragen van onteigening. Ook deze verlenging dient tot een bepaalden termijn, bijv. van een maand, beperkt te blijven. Onteigening moet alleen kunnen worden toegestaan, indien het gebouw zóó groote kunst- of historische waarde bezit, dat het behoud kan geacht worden in het algemeen belang te zijn en er tevens een nieuwe verkrijger te vinden is, die het gebouw wil overnemen en voldoende waarborg kan stellen, dat het door hem behoorlijk zal onderhouden worden. Of dit zal geschieden door den staat, de gemeente, of een particulier of vereeniging is onverschillig. Vereenvoudiging en vooral bekorting der onteigeningsprocedure zal hierbij aanbeveling verdienen.

Wordt de onteigening niet toegestaan of wordt er niemand gevonden, die zich het gebouw wenscht aan te trekken, dan zal het ook volgens deze bepalingen niet te behouden zijn, doch zal de Com-

1) Bij overtreding 1000 Mark boete.

2) De mogelijkheid tot onteigening wordt o. a. gesteld in Denemarken en Frankrijk 1887, Hongarije 1881, Rumenie 1893, Engeland, Italie 1877, Griekenland 1834 en Turkije 1884.

missie althans in staat gesteld zijn tijdig de noodige gegevens te verzamelen en opmetingen te doen verrichten.

3°. Een derde bepaling zij, dat bij het oprichten van inrichtingen, die gevaar of hinder kunnen veroorzaken, in de omgeving van de genoteerde gebouwen, aan de Commissie gelijke kennisgeving gezonden worde, als reeds voor de eigenaars der omliggende panden bij de hinderwet is verplicht gesteld. Aan de Commissie worde gelijke bevoegdheid gegeven als aan die eigenaars om zich op grond van gevaar voor het geclasseerde gebouw tegen de aanvraag te verzetten. Dergelijke bepalingen vindt men o. a. in de Grieksche en in de Turksche wetgevingen.

4°. Aan de eigenaars of gebruikers van geclasseerde gebouwen worde de verplichting opgelegd om aan de Commissie of haren vertegenwoordiger toegang te verschaffen tot het gebouw tot het doen van opmetingen, mits hiervan tijdig worde kennis gegeven. Eene gelijke bepaling in Engeland heeft daar nooit reden tot aanmerking gegeven.

5°. Een thans veel ondervonden bezwaar, waaraan te gemoet gekomen kan worden, is, dat waar een aan particulieren behoorend gebouw restauratie behoeft, waarvoor de eigenaar de noodige fondsen niet kan of wil verschaffen, het verleenen van subsidie hiervoor thans zeer wordt tegengehouden door de mogelijkheid, dat het gebouw na enkele jaren toch wordt vernield, waardoor de gemaakte kosten geheel verloren zijn. Dit betreft natuurlijk alleen het geval, dat de eigenaar toestemming wil geven tot de restauratie door derden en dat rijk, gemeente of particulieren bereid zijn hiervoor de noodige gelden te verstrekken. In dergelijke gevallen kan men van den eigenaar eene verbintenis vorderen, dat hij het huis in dien staat zal laten, doch deze verbintenis is zuiver persoonlijk en kan hoogstens tot eene actie tot schadevergoeding leiden. Het afbreken of verminken kan men hem niet beletten en bij eigendomsoverdracht mist men tegen den nieuwen verkrijger alle recht. De bekende geschiedenis met het slot te IJselstein bewijst, dat ook de strengste persoonlijke verbintenis hier door kwaadwilligen kan ontdoken worden. Wil men zekerheid hebben, dat het gebouw werkelijk behouden blijft, dan dient er mogelijkheid te bestaan om de verplichting te gieten in den vorm van eene zakelijke verbintenis, die op het huis blijft rusten, onverschillig wie eigenaar is of wordt. Op handige wijze heeft men te Brussel getracht dit te bereiken voor de door de gemeente gerestaureerde huizen op de Groote Markt, door de verplichting tot behoud in den ouden toestand te kleeden in den vorm van een zakelijk recht ten behoeve van het stadhuis.¹⁾ Wegens het belang der zaak laat ik het hiertoe gebruikt formulier hierachter als bijlage volgen. De hier gevonden uitweg is echter m. i.,

1) Vastgesteld in de zitting van den gemeenteraad van 28 Mei 1883.

althans volgens ons recht, niet onaanvechtbaar en zoude daarenboven, indien deze afdoende bleek, slechts in zeer bijzondere gevallen zijn aan te wenden, als bij het stadhuis te Brussel, waar nog de geheele omgeving het eigenaardig cachet heeft bewaard. Eene wetsbepaling, waarbij de mogelijkheid werd geopend om de verplichting tot behoud in den ouden toestand als een op het huis drukkend zakelijk recht te construeeren en in de kadastrale registers te doen aanteekenen zoude hier de mogelijkheid scheppen om zonder nadeel van den eigenaar het behoud van het gebouw te verzekeren. Overwegende bezwaren kunnen hieraan niet verbonden zijn, daar eene dergelijke inschrijving natuurlijk alleen zoude kunnen geschieden met volkomen instemming en medewerking van den eigenaar, die voor de door dit verband mogelijke waardevermindering van zijn pand door de aangebrachte verbetering of op andere wijze kan schadeloos gesteld worden. ¹⁾

Thans zullen nog slechts bij uitzondering particulieren gevonden worden, die hiervoor de fondsen zouden willen verstrekken, doch dit aantal zal toenemen, naarmate meer het besef doordringt van het belang om het behoud te verzekeren van de goede voorbeelden van oude architectuur en de hierdoor aan de omgeving geschonken eigenaardige bekoering.

Voor de aan particulieren of hiermede gelijk te stellen corporaties behorende gebouwen, die niet op de engere lijst voorkomen, zoude ik de beschermende bepalingen tot de vijf bovengenoemde willen beperken.

Te bezwarend kunnen zij niet geacht worden, daar de onder 1°. genoemde kennisgeving toch reeds meestal door de bouwpolitie wordt vereischt, de 5de bepaling alleen met toestemming van den eigenaar in toepassing kan komen en de 3^e en 4^e slechts weinig hinderende uitbreidingen zijn van bestaande verplichtingen. Ook de onteigening is thans reeds mogelijk, wanneer de wetgever het geschied- of oudheidkundig belang als voldoende grond wil aanmerken en ook bij de voorgestelde regeling zal zonder zijne goedkeuring niet tot onteigening kunnen besloten worden. Alleen zal deze dan spoediger te verkrijgen zijn en vóór dat de afbraak of vermindering van het gebouw de toepassing illusoir maakt.

Eene speciale regeling voor de bezittingen der kerkgenootschappen komt mij voor in strijd te zijn met ons recht na de wet van 10 September 1853, No. 102 en de opheffing van het Kon. Besl. van 16 Augustus 1824, No. 45. Waar echter juist onder de bezittingen der kerkgenootschappen zoovele hoogst belangrijke gebouwen ressorteeren, daar ware het

1) In de Rijnprovincie wordt bij restauratie van particuliere gebouwen aan de eigenaars door inschrijving in het „Grundbuch“ de verplichting opgelegd het gebouw in statu quo te onderhouden en zonder toestemming van hoogerhand geen ingrijpende veranderingen aan te brengen, cf. Dr. Paul Clemen, die Denkmalpflege in der Rheinprovinz, Düsseldorf 1896, bl. 12 en 25.

gewenscht, dat deze van hoogerhand op het belang van dit bezit gewezen werden en bij hen speciaal werd aangedrongen om steeds althans het advies der Commissie in te winnen. Verplicht vindt men o. a. de goedkeuring gesteld in het Edictum Pacca en in Beieren (1827, opnieuw bekrachtigd in 1881), Portugal (1890) en Denemarken. In Pruisen werd reeds in 1841 en 1855 op medewerking aangedrongen en in Waldeck-Pyrmont werd dit aan de predikanten op het hart gedrukt. Door de kerkgenootschappen zelf werden o. a. bepalingen tot verzekering van het behoud getroffen door den Evang. Ober-Kirchenrath in Pruisen (1887), het Evang. Consistorium in Wurtemberg en door de hogere katholieke geestelijkheid in 1883 en 1888. In Baden werden zelfs door den aartsbisschop geestelijke verzorgers der kerkelijke oudheden benoemd om met den conservator saam te werken.

In ons land werd voor de katholieken een degelijke bepaling getroffen volgens de acta et decreta Synodi Provinciae Ultrajectensis 1865, vermeld in het bekend artikel van Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, «Holland op zijn smalst» in den Gids 1873, blz. 365.

De daar geciteerde bepaling luidt:

«Absque consensu episcopi nulla altaria fixa diruere licet, nullas picturas statuas aliasve sculpturas amovere et cum aliis immutare, nulla monumenta demoliri.»

Voor de aanstaande hervormde predikanten gaf Prof. F. Pijper, te Leiden, kort geleden een overzicht der kerkelijke bouwstijlen als onderdeel der kerkgeschiedenis, hetwelk hij kon toelichten door een aantal lichtbeelden naar bekende bouwwerken. Zoover mij bekend, werd dit goede voorbeeld aan andere universiteiten nog niet gevolgd. Toch zoude dit ten zeerste aanbeveling verdienen. De predikanten kunnen een belangrijken en gunstigen invloed uitoefenen tot behoud der kerkgebouwen; ook hier maakt het onbekend vaak onbemind.

Met meer kracht zoude ik willen optreden bij de aan den staat of openbare lichamen toebehoorende gebouwen, of die weinige particuliere gebouwen, die als van het hoogste belang zijnde op de engere lijst een plaats vinden. Daar blijven de reeds genoemde bepalingen van kracht, doch wenschte ik hiernevens bepaald te zien:

1°. Ingrijpende verbouwing, restauratie of afbraak is verboden zonder toestemming van den Minister van Buitenlandsche Zaken, die niet besluit zonder het advies der Commissie gehoord te hebben. Bij de aanvraag dienen detailteekeningen overgelegd te worden en met de werkzaamheden mag niet begonnen worden binnen een bij de wet te bepalen termijn, die in bijzondere gevallen door den Minister kan verlengd worden. Voor noodreparaties kan, na advies van de Commissie, bekorting van den termijn worden toegestaan. ¹⁾

1) Men vergelijkte de bepalingen in Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Hongarije,

Een dergelijk voorschrift is niet alleen noodig tegen vernieling en onkundige restauratie, maar evenzeer tegen te ver gaande restauraties, die in een herbouw dreigen te ontaarden. Hierbij overwege men de Oostenrijksche aanschrijving (Normative f. Cons. II. Section §. 24 p. 35), die aanraadt de restauraties te beperken tot wat vereischt is tot het onderhoud en de verwijdering der latere toevoegsels. Voltooiing van ontbrekende deelen in den stijl van het geheel wordt daar beperkt tot «bijzondere gevallen met de grootste voorzichtigheid en niet dan door volkomen zaakkundige personen.»

2°. Bij onvoldoend onderhoud worde de Minister bevoegd verklaard om op advies van de Commissie maatregelen tot behoud voor te stellen. Is de eigenaar hiertoe niet bereid, dan zij de Minister bevoegd te bevelen, dat de noodige reparaties op staatskosten geschieden, behoudens verhaal op den eigenaar voor hetgeen het gebouw hierdoor in waarde is vermeerderd volgens taxatie van deskundigen en bij geschil door den rechter te bepalen. Weigert de eigenaar deze kosten te voldoen dan is onteigening mogelijk volgens de waarde van het gebouw vóór de restauratie. 1)

De toepassing van deze zeer ingrijpende bepaling zal natuurlijk beperkt worden door de hieraan voor den staat verbonden geldelijke verplichtingen, die haar grens vinden in de door de Kamers te verleenen credieten, zoodat voor belangrijke opdrijving der uitgaven niet meer gevaar dreigt dan thans. De Kamers toch zullen het in haar macht hebben door het bepalen der credieten de kosten te doen blijven binnen de door haar te stellen grenzen.

3°. Ten slotte acht ik het gewenscht, dat alle rijksgebouwen van erkende hooge kunst- of historische waarde in één beheer worden gebracht onder den Minister van Binnenlandsche Zaken en de afdeling van Kunsten en Wetenschappen. Ons land is te klein om aan elk departement te kunnen beschikken over een rijksbouwmeester geheel doorkneet in de studie der oude bouwkunst, zoodat het van het toeval zal afhangen of de gebouwen der andere departementen onder voldoende deskundig toezicht gesteld zijn. In Frankrijk, waar de geclasseerde gebouwen ressorteeren onder de «Commission des monuments historiques» zijn hiervan uitgezonderd die welke behooren tot de «Service des bâtimens civils et des palais nationaux» of tot de «Service des édifices diocésains.» De eersten staan onder het «Bureau des bâtimens

Denemarken, Zweden, Beieren, Baden, Italie 1889, Rumenie 1893, Rusland 1889, Bosnie, Brazilië, enz.

De straf bij overtreding is in de verschillende landen eene boete van 5 pd. st. tot 500 flor. benevens de verplichting om het in strijd met de wet verrichte op eigen kosten te doen herstellen. In Engeland kan de boete gepaard gaan met een maand hechtenis, in Brazilië met 4 jaar tuchthuisstraf.

1] Vergelijk de Hongaarsche wetgeving.

civils,« de laatsten onder de «Direction des cultes,« waarbij gelijksoortige regelingen getroffen zijn als bij de Commission des monuments historiques. Eene dergelijke regeling, die voor Frankrijk mogelijk is, zoude bij ons financieel te bezwarend zijn. De splitsing heeft zich in Frankrijk van nadeelige werking getoond en wordt vrij algemeen als een der grootste gebreken in de overigens uitstekend werkende Fransche regeling beschouwd.

Zoolang bij ons eene vereeniging onder één departement niet is verkregen, zullen nadere bepalingen getroffen moeten worden, waardoor de opvolging van de wenschen der Commissie bij gebouwen behoorende onder het beheer van andere departementen, zooveel mogelijk wordt verzekerd.

Het hier gegeven overzicht zoude onvolledig zijn, wanneer ik naliel te wijzen op de bepalingen 1°. over verbod van uitvoer en recht van voorkoop ten behoeve van den staat; 2°. over opgravingen.

De eerste soort bepalingen zullen slechts dan betrekking kunnen hebben op monumenten, wanneer onderdeelen hiervan worden verwijderd en als roerend goed verkocht. In dat geval zullen echter reeds de bovengenoemde bepalingen in werking getreden zijn door de noodzakelijk voorafgaande verminking van het bouwwerk. Dat dit niet tot de onmogelijkheden behoort, bewijst de te koop aanbidding van den gevel van het huis de Steenrots te Middelburg.

Verbod van uitvoer reeds te zeer in strijd met onze rechtsopvattingen is in het algemeen ongewenscht, daar de naleving zonder een leger van ambtenaren toch niet is te verzekeren. De goedwilligen zullen er zich aan onderwerpen, waardoor de markt voor deze artikelen tot het land beperkt wordt en de prijzen neiging zullen vertoonen tot dalen. De minder nauwgezette onder de handelaars zullen echter gemakkelijk middelen vinden om het verbod te ontduiken en hiertoe te eerder overgaan door de kunstmatige prijsvermindering in het binnenland, die hen bij uitvoer een dubbele winst verzekert. Een dergelijk verbod werkt dus in plaats van te beschermen, gelijk Dr. Much reeds aantoonde, als een indirecte uitvoerpremie ten bate van de overtreders.

Het verbod geldt thans o. a. in Italie (cf. Edictum Pacca), Griekenland, Turkije, Bosnie (alleen uitvoer met verlof), Egypte en vroeger in Oostenrijk. 1) In Spanje is volgens de N. R. Ct. van 28 Dec. ll., 1ste blad A, een wetsontwerp in gelijken geest bij de Cortes ingediend.

De nadeelen van het verbod leidden volgens Helfert (1897) in Griekenland tot ernstige overweging van de afschaffing.

1] Nog kort geleden werd Prins Chigi wegens verkoop van een Botticelli veroordeeld tot gevangenisstraf en eene boete van 315.000 frs. [de waarde van het schilderij]. [N. R. Ct. 27 Oct. 1900, I A.] en werd een nieuw proces begonnen tegen Adolfo Sanguinetti en Enrico Pardo te Rome wegens uitvoer van eene buste van Benvenuto Cellini.

Een recht van den staat op gevonden voorwerpen gelijk men nu o. a. nog in Beieren, Zweden, Rumenie (taxatie onderling of door het gerecht) en Griekenland (halve waarde) aantreft, werkt nadeelig, daar het de vindere aanspoort om hun vondst te verbergen.

Voorkoop levert verschillende bezwaren op en is overigens onnoodig, waar de onteigening mogelijk is.

Ten slotte de bepalingen over opgravingen. Ook deze betreffen meer de roerende goederen en zullen, althans in Nederland, slechts hoogst zelden voor bouwwerken in aanmerking komen. Alleen blijft het gewenscht om evenals in de meeste landen te bepalen, dat wetenschappelijke opgravingen alleen mogen plaats hebben na voorafgaande kennisgeving aan de Commissie ¹⁾ en onder de verplichting om steeds de Commissie of haren vertegenwoordiger bij de werkzaamheden toegang te verleenen ²⁾ en de bepalingen in acht te nemen, die door de Commissie in het belang der te ontblooten gebouwen mochten noodig geoordeeld worden, ³⁾ — dit laatste onder beroep op den Minister.

Tevens worde aan de onderzoekers de verplichting opgelegd om na afloop der werkzaamheden een beredeneerd verslag bij de Commissie in te zenden. In Frankrijk, Italie en Hongarije kan ten behoeve van opgravingen de grond onteigend worden. In Hongarije heeft men zelfs eene tijdelijke onteigening voor den duur van het onderzoek toegelaten. De duur hiervan mag echter niet den termijn van drie jaren overschrijden.

Bij toevallige ontdekking van bouwwerken, oude wegen of bruggen, gelijk in de venen van Valthe, worde de kennisgeving aan de Commissie verplicht gesteld en een termijn bepaald binnen welken de werkzaamheden niet mogen worden hervat, ten einde de Commissie in staat te stellen opnemingen te doen en zoo noodig voorstellen tot behoud van het gevondene bij den Minister in te dienen.

Na de voorafgaande korte uiteenzetting van de voornaamste bepalingen, die voor ons land voorgeschreven zouden kunnen worden, rest mij nog een kort overzicht van den feitelijk alhier bestaanden toestand.

Het Kon. Besl. van 16 Augustus 1824, No. 45, hetwelk ten doel had de macht der kerkbesturen te beperken en de oprichting van nieuwe kerkgenootschappen te bemoeilijken, eischt in Art. 2 o. a. voorafgaande koninklijke toestemming «om de reeds bestaande (kerken) te

1) O. a. Griekenland, Zweden, Baden, Italie, Rusland, Turkije, Bosnie, Bulgarije, enz.

2) O. a. Baden, Pruisen, [beperkt] Oostenrijk, Turkije. In Oostenrijk kan de vertegenwoordiger zoo noodig zelfs de leiding overnemen. In Italie, het klassieke land der opgravingen, heeft men sinds 1877 een speciaal korps van deskundigen voor dit toezicht gevormd.

3) Bepalingen en waken voor opgravingen bestaan o. a. in Hessen, Italie, Oostenrijk en Turkije.

herbouwen of aan dezelve eene veranderde inrichting te geven« en geeft alleen vrijheid tot «de werken van noodzakelijk onderhoud, die de instandhouding der gebouwen mocht vorderen.» In Art. 5 wordt ook voor het «wegbreken, vervoeren of vervreemden» of «zich eenige andere beschikking veroorloven met opzicht tot de in de kerken geplaatste voorwerpen van kunst of geschiedkundige gedenkstukken» voorafgaande toestemming vereischt. De uitgebreide macht hier aan den koning gegeven werd met het geheele Kon. Besl. vernietigd bij Kon. Besl. van 24 October 1868, No. 143, als in strijd met de Grondwet en de wet van 1853, No. 102. In België bleef het Kon. Besl. van kracht en gaf nog kort geleden aanleiding tot de veroordeeling van een geestelijke wegens vervreemding van kerkgoederen zonder voorafgaande toestemming (zie Bulletin I, blz. 146 — 148). De afschaffing van de beperkende bepalingen gaf aan de kerkbesturen de volkomen vrijheid om naar willekeur te handelen met de aan hun zorgen toevertrouwde gebouwen. De ondervinding van de laatste jaren toont voldoende aan op welke wijze door hen hiervan gebruik en misbruik is gemaakt. Waar in de kerkbesturen slechts bij uitzondering deskundigen zitting hebben en de bouwkundigen, die door hen met het toezicht belast zijn, niet altijd waarborg geven van voldoende kennis der oude bouwstijlen, zal een verplichte kennisgeving van voorgenomen verbouwingen en het hierdoor mogelijk tijdig advies der Commissie althans de goedgezinde kerkbesturen tegen ongewild vandalisme beschermen.

De opheffing van het Kon. Besl. van 1824 stelde de kerkgenootschappen gelijk met andere corporaties en particulieren, aan wie in het beheer of wanbeheer van hun bezittingen geheel de vrije hand gelaten wordt, behoudens de voor het hier besproken doel niet bestemde bepalingen der bouwpolitie. Slechts een uiterst middel staat ook thans reeds ter toepassing, met name de onteigening ten algemeene nutte. Zoodra men het publiek belang erkent van het behoud der beste bouwwerken, heeft men in deze wet een middel om in het uiterste geval in te grijpen. Er blijft dan echter het gevaar dat het bouwwerk reeds onherstelbaar verminkt kan zijn voor dat de onteigeningsprocedure alle bij de wet geëischte stadien heeft doorloopen. Alleen door toepassing der spoedbepalingen van Art. 69—72 voor besmetting voorgeschreven zoude hier bij tijdig ingrijpen het succes te verzekeren zijn.

Meer bevoegdheid bezit de staat tegenover de gemeenten en provincien. Bij de gemeenten is goedkeuring van Gedeputeerde Staten vereischt voor het ruilen, vervreemden, bezwaren en verpanden van onroerend goed (gemeentewet Art. 194 c.) en wordt het onderhoud van gemeente eigendommen verplicht gesteld (Art. 205 o. en 231). Zijn hiervoor geen gelden uitgetrokken, dan kunnen deze door Ged. Staten op de begrooting gebracht worden (Art. 212). Tegen vervreemding

zijn de bepalingen afdoende en tegen afbraak kan gewaakt worden door de aan den burgemeester in Art. 70 2°. verleende bevoegdheid tot schorsing van besluiten in strijd met het algemeen belang. Is hij hierin nalatig dan kan hij op dien grond ontslagen worden. Tegen het opzettelijk verwaarloozen van gemeenteeigendommen voorziet de wet slechts onvoldoende. Wel kunnen de hiervoor noodige bedragen desnoods tegen den zin van den Raad of het Dagelijksch Bestuur op de begrooting gebracht worden, doch, als het stadsbestuur weigert de uitgetrokken gelden ook werkelijk te besteeden en de noodige werken te doen uitvoeren, mist men hiertegen alle macht.

Voor het provinciaal bestuur bevat de provinciale wet analoge bepalingen (Art. 32, 105, 107, 109, 112).

Bovengenoemde bepalingen *kunnen* toegepast worden, doch het zal grootendeels afhangen van den minister of van hen die hem adviseeren, of er ook werkelijk van gebruik gemaakt wordt. Van de vernietiging van een besluit tot verkoop vindt men o. a. een voorbeeld bij den beker van Veere en bij den Campveerschen toren aldaar (zie Bulletin II, pag. 54). Besluiten tot afbraak zijn, zoover mij bekend, nog nooit door vernietiging als in strijd met het algemeen belang getroffen.

Het valt ook niet te verwachten, dat steeds de minister, wiens departement zooveel omvat, op het gebied van oudheidkunde speciaal zooveel studie heeft gemaakt, dat van hem zelf hierbij een krachtige aansporing uitgaat. Waar dit toevallig wel het geval is, zal dit aan de oude monumenten licht ten goede komen, doch dit blijft uitzondering en geen regel. De minister heeft dus een steun noodig, die zoo noodig op het dreigend gevaar attent maakt en hem door de kracht van zijn adviezen en het gewicht van zijn erkende bekwaamheid een steun geeft bij de beraadslagingen in de Kamers.

Een dergelijke steun ontbrak tot 1874 geheel. De droevige toestand van vóór dit jaar en het weinige, wat voor dien tijd verricht was, werd op zoo meesterlijke wijze door Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers in het bekende Gidsartikel «Holland op zijn smalst» beschreven, dat weldra werd ingezien, dat Nederland iets doen moest, wilde het niet op kunstgebied onder de doode volken worden bijgezet. Onder impulsie van het Gidsartikel werd nog in 1874 bij K. B. eene commissie ingesteld van Rijksadviseurs van Gedenkteekenen van Vaderlandsche Geschiedenis en Kunst, aan wie werd opgedragen:

1°. De zorg voor het behoorlijk onderhouden en herstel van die gebouwen, welke historische- of architectonische waarde hebben, het hierover voorlichten en voorstellen doen.

2°. Advies over nieuw op te richten rijksgebouwen.

3°. Toezicht op rijksmusea.

Deze commissie fungeerde tot 1879. De reeds van de oprichting af aan de inrichting verbonden bezwaren en de later bijgekomen ge-

schillen tusschen de leden der commissie deden den minister Kappeyne van de Coppelo tot opheffing besluiten.

De persoonlijke geschillen kunnen hier onbesproken blijven, doch de algemeene bezwaren tegen de inrichting dienen althans kort aange-
stipt, waar de oprichting wordt voorgesteld van eene commissie, die, althans uiterlijk, veel overeenkomst vertoont met de hier besproken commissie van Rijksadviseurs.

De commissie was bij K. B. ingesteld en werd bij K. B. ontbonden, doch de minister achtte het gewenscht hierover het gevoelen der kamer te hooren. Vandaar uitvoerige besprekingen,¹⁾ waarbij door Lenting, van Eck, Saagmans Vader, van Wassenaer van Catwyck, v. d. Kaay, Roëll, v. Namen tot Eemnes, Verheij, Teding van Berkhout en Oldenhuis Gratama gewezen werd op de gebreken, doch algemeen op behoud der instelling na grondige reorganisatie werd aangedrongen. Slechts Franssen van der Putte en Rutgers van Rozenburg drongen op opheffing aan. Het behoud van de commissie scheen dan ook bijna verzekerd, toen de minister plotseling zijn draai nam en zich tot reorganisatie niet in staat, althans niet bereid verklaarde. Het amendement van Lenting, hetwelk ten doel had de reorganisatie voor te bereiden, werd nu met 42 tegen 33 stemmen verworpen, waarbij verschillende leden, die in het algemeen zich voor het behoud verklaard hadden, thans tegen het amendement stemden na de ondubbelzinnige verklaring van den minister.

De bezwaren door de verschillende leden ontwikkeld betroffen de samenstelling en de te uitgebreide werkzaamheid der commissie. Het eerste betrof slechts de bestaande commissie en het daarbij besprokene kan thans een leiddraad zijn om deze gevaren, voor zooverre zij werkelijk bestonden, te voorkomen. Het bezwaar over te uitgebreiden kring van werkzaamheid was zeer gegrond. Eene commissie, die over werken van oude kunst moet oordeelen, is niet in de eerste plaats aangewezen om over nieuwe werken te beslissen. De oudheid behoort aan de oudheidkundigen, de nieuwe architectuur aan de hedendaagsche kunstenaars.

Ook het aan de commissie toegekende toezicht op de musea leidde slechts tot moeilijkheden. Voor de musea zijn in de eerste plaats aansprakelijk de directeuren. Zij alleen, die dagelijks in en met hunne verzamelingen leven, kunnen over de behoeften, leemten en gebreken oordeelen. Blijkt de directeur hiertoe niet in staat, dan dient hij vervangen te worden; geen met de verzamelingen niet geheel vertrouwd commissie kan hier verbetering aanbrengen. Boven de directeuren staat de minister, die bij zijne beslissingen zich kan laten

1] Handelingen 1878-1879 II 397—400 en 403—412, I 71, Bijl. A. Hoofdst. V. No. II blz. II en No. 13, blz. 25.

voorlichten door de afdeling Kunsten en Wetenschappen aan zijn departement. Elke verder tot advies geroepen commissie kan slechts verwarring stichten en onnoodige rivaliteit.

Geheel anders staat het met de zorg voor de oude monumenten. Hierbij is eene commissie niet slechts overbodig, maar onmisbaar. Het verwondert dan ook niet, dat bij de tegen de commissie uitgebrachte bezwaren, men algemeen een woord van lof had voor hare werkzaamheid op het gebied der oude monumenten. 1)

De commissie van rijksadviseurs daalde ten grave, doch een zeer belangrijk gevolg van haar werkzaamheid werd gelukkig niet in haar val medegesleept, ofschoon ook deze bij de begrootingsdebatten voor 1880 een aanval te verduren had. Door de meerdere zorg sinds 1874 aan de oude monumenten besteed werd het noodig hiervoor speciale krachten aan het ministerie te verbinden, waarvoor de afdeling Kunsten en Wetenschappen werd in het leven geroepen, waarvan de kundige referendaris sinds de oprichting pal staat voor de aan zijn zorgen toevertrouwde belangen.

Wanneer trots het gebrek aan regeling nog betrekkelijk zooveel gedaan is ten behoeve der oude bouwwerken en nog zooveel is gered, waarvan de ondergang nabij scheen, ja waarover dikwijls reeds het doodvonnis was uitgesproken, dan is dit in de eerste plaats te danken aan de onvermoeide waakzaamheid en onafgebroken toewijding van den referendaris Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers. Toch zal hij de eerste zijn om te erkennen, dat tot verzekering van het bestaande eene wettelijke regeling onontbeerlijk is. Hoe dikwijls toch werd niet verkregen wat men hoopte of kwamen de pogingen tot behoud te laat door gebrek aan tijdige mededeeling? Men zie slechts de circulaire van den commissaris der koningin in Zuid-Holland van 3 Juni 1889 A No. 800, 1ste Afd. naar aanleiding van een rondschriften van den minister aan de gemeenten in zijne provincie gezonden:

«Herhaaldelijk werd op verzoek van den Minister van B. Z. tot de Gemeentebesturen een uitnoodiging gericht, om aan Zijne Exc^s. Departement tijdig kennis te geven van voorgenomen sloopingen, verbouwingen of herstellingen van oude raadhuisen, kerken, torens, kasteelen, poorten, merkwaardige gevels of andere monumenten, opdat de gelegenheid besta, daarvan afbeeldingen en opmetingen te doen maken. Ook werd mededeeling verzocht van de besteigering van zoodanige gebouwen, opdat van de steigers gebruik gemaakt zou kunnen worden om het bouwwerk op te meten en daarvan architectonische teekeningen te vervaardigen.

1] Men vergelijkte de woorden van Teding van Berkhout, bl. 399, „in dit opzicht heeft zij veel goeds gedaan. niemand zal dit ontkennen.”

«In weerwil van die herhaalde uitnodigingen, verzuimen vele gemeentebesturen daaraan gevolg te geven en worden bij voortduring oude gebouwen, welke voor de kennis onzer kunst of onzer geschiedenis belangrijk kunnen zijn, gesloopt of hersteld, zonder dat daarvan opmetingen gedaan of afbeeldingen vervaardigd worden.

«Volgens mededeeling des ministers meenen somtijds de Gemeentebesturen dit verzuim te kunnen verdedigen door de bewering dat de bedoelde gebouwen geen waarde voor kunst of geschiedenis bezitten, doch de minister meent dat daarmee geen genoegen kan genomen worden, omdat de Gemeentebesturen niet altijd in staat zijn die waarde te beoordeelen; een klein — en oppervlakkig beschouwd — onbelangrijk gebouw, kan vaak voor de kennis onzer oude architectuur gewichtige gegevens opleveren.

«Met verwijzing naar mijne circulaires van den 15^{den} Februari 1880, An^o. 230 (1^e afd.) en van den 27sten Januari 1888, A n°. 124, (1^e afd.) heb ik de eer u dringend uit te noodigen in voorkomende gevallen stipt naar den wensch des ministers te handelen.»

De herhaling van dergelijke aanschrijvingen in 1880, 1888 en 1889 bewijst genoeg hoe weinig hieraan gevolg gegeven werd. Het is dan ook meer geluk dan wijsheid, indien de regeering door tijdige, officieele kennisgeving het dreigend gevaar kan bezweren. Wanneer dit gebeurt geschiedt het meestal door de talrijke persoonlijke relaties van den referendaris, die, gesteund door andere belangstellenden, het onheil weet af te weren. Is de regeering hiermede echter gedekt? Mag zij bij een zoo groot kunstbelang afhankelijk zijn van hetgeen een ambtenaar als particulier persoon weet te bereiken? Of wordt het niet meer dan tijd, dat er eene regeling getroffen worde om, althans zooveel mogelijk, te verzekeren, dat men in staat zij te oordeelen en zoo noodig in te grijpen, vóór dat reeds zooveel is vernietigd of verknoeid, dat behoud onmogelijk blijkt?

Een wettelijke regeling zal steeds bezwaren ontmoeten, omdat zij een beperking medebrengt van het privaat bezit. Vandaar dat het zeer uitvoerige Italiaansche ontwerp van 1872 nog steeds ontwerp bleef. Men zal dus verplicht zijn dit ingrijpen te beperken tot het hoog noodige, wil men een Kamer vinden die het ontwerp sanctioneert, en eene bevolking, die medewerkt bij de uitvoering. Doch waar men niet meer vraagt dan noodzakelijk blijkt, mag men daar ook niet medewerking van den wetgever verwachten om vandalisme te keeren, waar het zich vergrijpt aan het hoogste goed van het volk? Mag men daar niet verwachten dat het nationaal gevoel hem den blijvenden roem van het vaderland doe stellen boven het mogelijk tijdelijk voordeel van den bezitter? Mogen wij daar niet onderschrijven de woorden van minister Correnti, bij de indiening van het Italiaansche ontwerp, dat een wet,

die de voorwerpen van oudheid en kunst bewaart voor de minachting der onkundigen en de winzucht der speculanten een zedelijke wet is, omdat zij handelingen verhindert, die individuen zoowel als volken tot schande strekken, en de waardeering bevordert van de edelste uitingen van het schoone en ware?

Met Victor Hugo mogen wij schrijven: ¹⁾ «Le moment est venu, où il n'est plus permis à qui que ce soit de garder la silence. Il faut qu'un cri universel appelle enfin la nouvelle France au secours de l'ancienne. Tous les genres de profanation, de dégradation et de ruine menacent à la fois le peu qui nous reste de ces admirables monuments du moyen âge ou s'est imprimée la vieille gloire nationale, auxquels s'attachent à la fois la mémoire des rois et la tradition du peuple.» Zoo schreef Hugo in 1825 en Frankrijk ontwaakte.

Van der Kaay wees er op bij de behandeling van het amendement Lenting tot behoud van de commissie van Rijksadviseurs, hoe door de door haar ontwikkelden goeden invloed het Nederlandsche volk begon te ontwaken, doch «volkomen wakker is het nog niet.»

Volkomen wakker was het nog niet, zeide men in 1879, en het is het thans evenmin na 22 jaren, ja, men zoude geneigd zijn te gelooven, dat het weer op nieuw geheel in den dut geraakt. Trots de onvermoeide werkzaamheid van den referendaris van K. en W. dommelt het Nederlandsche volk nog en beseft het niet de waarde van het bezit aan kunstwerken, die door verwaarloozing langzaam te gronde gaan of door onkunde en gebrek aan aesthetisch gevoel voor goed vernietigd worden en ontstolen aan de gemeenschap.

Wakker is het nog niet, voortdurend hooren wij van aanslagen op het weinige nog bestaande door gemeenten, kerkbesturen of particulieren en steeds volgen nieuwe Jobstijdingen.

Ontwaakt is het nog niet, want terwijl alle beschaafde natiën de bescherming hunner gedenkteekenen verhieven tot een eereplicht en hunne reeds belangrijke wetgevingen verbeterden, sluimert Holland rustig voort en werd de eenige bestaande speciale bescherming in het Kon. Besl. van 1824 afgeschaft, verdween de beschermende commissie en werd sinds dien tijd van regeeringswege geen poging gedaan tot eene reorganisatie der instelling, ontdaan van de gebreken. ²⁾

Ontwaakt is het nog niet, doch wordt het dan eindelijk geen tijd dat het Nederlandsche volk ontwaakt? Of zal men wachten tot het nog behoudene is vergaan of gerasceerd?

Dan echter zal het te laat zijn en zal het ontwaakte volk slechts

1) Guerre aux démolisseurs, oeuvres compl. Litt. et phil. mêlées p. 228.

2) Ofschoon geregeld op de begrooting een post is uitgetrokken voor een Rijkscommissie voor de monumenten als onderdeel van Art. 197 van de VIIde afd. van het Vde hoofdstuk [begrooting 1901.]

kunnen neerzien op onherstelbare ruinen en verdwenen kunst. Dan zal het wenschen niet meer ontwaakt te zijn om zich de wroeging te besparen over zooveel achteloosheid.

Dit te voorkomen is de plicht van alle Nederlandsche oudheidkundigen en architecten. Het is hun plicht, om vóór allen te waken, dat het nageslacht hen niet behoeft te verwijten, dat zij hebben gezien, maar niet gehandeld.

Ik heb gemeend hier uiteen te moeten zetten wat volgens mijne meening gedaan zoude kunnen worden. De aangegeven middelen zullen in vele opzichten onvolledig zijn en voor verbetering vatbaar. Mogen anderen hierin eene aansporing vinden om te trachten het voorgestelde te verbeteren en ernstig saam te werken, opdat wij eene voor Nederland passende wetgeving op dit gebied helpen voorbereiden, vóór dat de kunstwerken, wier behoud zij zal verzekeren, door onachtzaamheid en onkunde zijn te gronde gegaan.

Dordrecht, Januari 1901.

J. C. OVERVOORDE.

BIJLAGE.

FAÇADES DE LA GRAND PLACE.

Intervention de la Ville aux
polices d'assurance.

A la présente police est intervenue la Ville de Bruxelles représentée par son Collège des Bourgmestre et Échevins en vertu l'acte du reçu par M

et passé entre le sieur

et la ville, par lequel la Ville s'est d'une part engagée à restaurer et à entretenir la façade de la dite maison; et d'autre part, une servitude a été constituée à son profit sur le dit immeuble pour l'utilité de l'hotel de ville de Bruxelles.

Pour assurer l'exercice de cette servitude pendant tout le temps prévu par les parties et jugé nécessaire pour compenser les dépenses faites par la Ville de Bruxelles, il est entendu que dans la somme indiquée ci-dessus comme représentant la valeur de l'immeuble assuré, la façade restaurée aux frais de la Ville est comprise pour une somme de

et qu'en cas de sinistre, l'indemnité correspondante doit être affectée exclusivement à la restauration de la façade; en conséquence l'assuré confirmant l'exposé qui précède, déclare par les présentes déléguer à la Ville de Bruxelles, qui accepte, la portion de l'indemnité qui pourrait être due par la compagnie en cas d'incendie pour la dite façade; le soussigné déclare consentir à ce que le paiement de l'indemnité à due concurrence se fasse directement aux mains de la Ville de Bruxelles qui s'engage à en affecter le montant à

la restauration de la façade. La Compagnie, de son côté, s'engage à effectuer le paiement comme il vient d'être dit. Le sieur

justifiera vis-à-vis de la Ville chaque fois que celle-ci le trouvera nécessaire du paiement des primes, et la Société s'engage formellement vis-à-vis de la Ville, au cas où la prime ne serait pas payée par l'assuré, à la prévenir et les effets de l'assurance ne cesseront que quinze jours après l'avertissement.

Le plan de la façade restaurée par la Ville qui est destiné à servir éventuellement à l'estimation des indemnités, est celui que est annexé à la minute de l'acte du ci-dessus
rapporté et les parties déclarent le bien connaître.

Berichten over Nederlandsche Musea.

De Textiele kunst in het Nederlandsch Museum.

I.

Tot deze afdeling zijn de volgende verzamelingen uit het Nederlandsch Museum te brengen:

- A. Geweven stoffen en gobelins.
- B. Kant.
- C. Borduurwerk (waarbij merklappen enz.).
- D. Kleedingstukken.

Van de onder A. en C. genoemde rubrieken is de «Zettelkatalog» gereed gekomen, zoodat het thans mogelijk is een overzicht te geven van 's museums bezit.

Ik bepaal mij ditmaal tot de geweven stoffen.

Deze collectie, grootendeels in 1877 aangekocht van den heer Colinet, is sedert door enkele geschenken en in het afgelopen jaar door stelselmatigen aankoop vermeerderd. Zij bestaat thans uit een driehonderdvijftig verschillende weefsels, een aantal, waarvan de beteekenis eerst duidelijk wordt, indien men weet, dat het Berlijnsch museum ongeveer 10.000 stofstalen bezit, het Kensington weinig minder, de Königliche Gewebesammlung te Krefeld 7000, het Germaansch Museum 2500, enz.

De verzameling is thans tentoongesteld in twee waaiersstandaards,

aldus ingericht dat zoowel de geheele standaard als elk der vleugels draaien kan, zoodat het mogelijk is ieder der weefsels op het gewenschte licht te brengen.

Bij de rangschikking der stoffen bracht hun gering aantal eigenaardige moeielijkheden mede.

Een scheiding naar de grondstoffen b.v., zoodat zijden weefsels van wollen en linnen afzonderlijk worden gehouden, bleek onmogelijk, waar van een bepaald type uitteraard slechts in een der materialen een staal aanwezig was. En ook een technische indeeling, zoodanig b.v. dat damasten, fluweelen en gebrocheerde stoffen uiteen werden gehouden, kon om dezelfde reden niet worden ingevoerd.

Eene rangschikking, berustend op de ontwikkeling van het ornament, bleek ten slotte de alleen mogelijke.

Ter vergemakkelijking van het overzicht, werd de chronologische orde niet strikt in acht genomen. Het scheen b.v. beter het granaat-appelmotief van de XVe en het begin der XVIe eeuw te doen volgen door al de groote patronen die in den loop der XVIe eeuw tot omstreeks 1600 daaruit voortkwamen en eerst daarna de stoffen met een uit losse, gestyleerde blaadjes of bloemen bestaand patroon, gelijk de Italiaansche z.g. *petits velours*, in te voegen, dan deze karakteristiek-verschillende versieringswijzen volgens de dagtekening van haar ontstaan door elkaar te plaatsen.

Ook voor latere perioden is deze methode toegepast en men vindt dus o.a. de met een eenvoudig «*semis de fleurs*» versierde weefsels uit het einde der XVIIe en het begin der XVIIIe eeuw weer bij elkaar geschikt, nadat de groote patronen uit het tijdperk van Lodewijk XIV alle zijn voorafgegaan.

Op dit overzicht der Europeesche weefselornamentiek, volgt een nog zeer kleine afdeeling van Oostersche weefsels (uitsluitend Perzisch en Turksch), waarna een eveneens nog geringe collectie gedrukte stoffen de verzameling besluit.

Bij elk der weefsels is een etiket gevoegd, dat den vermoedelijken ouderdom er van aangeeft en, slechts zelden, ook de nationaliteit.

Inderdaad scheen mij bij het opgeven der origine het meest mogelijke voorbehoud dringend noodzakelijk. Sinds Bock's werken is men maar al te veel er aan gewoon op dit gebied eene wetenschap voor te wenden, die, bij nader onderzoek, elken vasten grond blijkt te missen. Oudere catalogi van stofcollecties — als de door Bock voor het museum te Weenen in 1865 opgestelde of die van het Kensington, door Dr. Rock in 1876 geschreven — plegen bij elke stof nauwkeurig te vermelden in welk land zij werd vervaardigd. Bock weet reeds in de XVe eeuw de fabrikaten van Tours en Lyon te onderscheiden, hij houdt Florentijnsch, Genueesch en Venetiaansch maaksel uit elkaar en Dr. Rock slaagt er zelfs in een Doorniksch satijn aan te wijzen.

Onnoodig te zeggen, dat geheel deze expertise louter op fantasie of, in het beste geval, op de toevallige vindplaats van een stof berust.

Of er in de XVe eeuw in Vlaanderen iets anders dan onversierde halfzijden stoffen werd geweven is m. i. bij den huidige stand der wetenschap nog niet te beslissen en de fabrikaten der verschillende Italiaansche steden zijn nog door ongeveer geen enkel goed criterium uit elkaar te houden. Volkomen terecht zegt Brinckmann ¹⁾: «Ueber die Unterschiede der Fabrication in allen diesen Städten ist bis jetzt so gut wie nichts mit Sicherheit ermittelt.»

Het is trouwens begrijpelijk, dat juist bij deze industrie nationale kenmerken bijna geheel ontbreken. Niet alleen omdat — zooals in de meeste gevallen historisch te bewijzen is — de weefkunst door het eene volk aan het andere geleerd is, maar ook omdat de gezochtheid der producten van een oude weverijstad jongere concurrenten noopte allereerst hun kracht in imitatie te zoeken. Hoe lang vertoonen Italiaansche weefsels sporen van Arabischen invloed — omdat de Palermitaansche stoffen nu eenmaal beroemd waren!

Zelfs Venetië, waar de zijde-industrie het tot zoo grooten bloei bracht en de regeering met zorg toezag dat het product der weverijen in alle opzichten voortreffelijk was (de onder staatstoezicht vervaardigde *panni de parangon*), versmaadde het niet voor export de weefsels van andere Italiaansche steden na te maken. ²⁾

Zoo heeft ook Lyon aanvankelijk zijn kracht gezocht in het navolgen van Italiaansche weefsels en wist, in de 17^e en 18^e eeuw, heel Europa niet beter te doen dan Lyon te imiteeren.

Voor deze latere periode kon de schrijver van den catalogus van het Germaansch Museum dan ook met alle reden zeggen: «Weniger leicht lassen sich auch hier an den Seidenstoffen Kriterien für den Ort ihrer Entstehung, Unterschiede der einzelnen Fabriken aufweisen, zumal durch den unbestrittenen Vorrang Frankreichs und seines nunmehrigen Hauptortes in der Seidenindustrie, Lyon, Jahrhunderte hindurch der Gesamtproduktion des Abendlandes ein ziemlich einheitliches Gepräge verliehen wird.»

Van Bock's *Geschichte der Seidenweberei* ³⁾ (1859) tot het in 1899 verschenen werk van Alan S. Cole, *Ornament in European Silks*, vertoont de wetenschap dan ook een schijnbaren achteruitgang en de, bij mijn weten, laatste catalogus van een stoffencollectie (de Neurenbergsche van 1897) ziet er in de attributies veel onkundiger uit dan die reeds genoemde allervroegste.

Dit ontwaakt bewustzijn van onze onkunde is natuurlijk inderdaad een groote vooruitgang.

1) Führer durch das Hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe (1894) — S. 24.

2) Broglio d'Ajano — Die Venetianische Seidenindustrie (Stuttgart 1893) — S. 37 f.

3) Geschichte der Liturgischen Gewänder — I S. 1—121.

Ik voor mij meen daarom, dat voorloopig de beste indeeling volgens nationaliteit die van Pariset ¹⁾ blijft, die eenvoudig een Byzantijnsch, Arabisch, Italiaansch en Fransch tijdperk onderscheidt.

De geschiedenis der weverij van versierde stoffen in Nederland is nog geheel onbestudeerd.

Men zal in de buitenlandsche literatuur daarover vrij veel vinden, maar het is mij gebleken, dat dit geheel onbetrouwbaar is. Ik heb echter redenen om aan te nemen — en zal die elders nader uiteenzetten — dat de zijde-industrie in Vlaanderen van het eind der vijftiende eeuw dagteekent en in Noord-Nederland van het eerste begin der zeventiende.

Wel liggen er — om hier nog even alleen bij het Noorden stil te staan — fluweelen van omstreeks 1500 in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht, die door De Linas als «velours d' Utrecht» werden bestemd, maar deze geheel zijden fluweelen met *ingeweeven* granaatpatroon onderscheiden zich door niets van de gelijktijdige Italiaansche en zijn van heel andere makelij dan het latere echte «velours d' Utrecht», een trijp met wollen pool op linnen grond, waarin het patroon is aangebracht door walsen, die een deel van den pool neêrpersten, zoodat de figuren in relief staan.

Talrijke rekeningposten deden mij zien, dat in de zestiende eeuw kostbare stoffen, te Utrecht benoodigd, uit Antwerpen werden gehaald en waar het weven van damast, eene techniek zooveel eenvoudiger dan het fluweelweven, in 1595 voor het eerst in N.-Nederland voorkomt en eene *uitvinding* van Paschier Lamertijn te Alkmaar wordt genoemd, ²⁾ acht ik het onaannemelijk dat men een eeuw vroeger reeds zoo volmaakte fluweelen, als die uit het Aartsbisschoppelijk Museum, te Utrecht zou hebben kunnen maken.

Ik meen zelfs het bewijs, dat men in Nederland vóór de XVIIe eeuw de kunst van versierde zijden stoffen te weven niet verstond, te mogen lezen in de bewoordingen van het in 1604 aan Jasper Benoist verleend octrooi tot het maken van zijdemolens, ter bereiding van zijde «om die te moegen verwercken aen allerley soorten van syde lakenen, *die men tot noch toe uit Spangien, Italie ende andere landen heeft moeten halen.*» ³⁾

Terwijl de zorg, waarmede de Amsterdamsche regeering in hetzelfde jaar «zekere Portugees» kosteloos een huis afstond ⁴⁾, om daar zijdemolens op te stellen, mits hij ieder, «dies versoekende syne molens sal vertoonen ende sulke onderrigtingen doen, dat de voors. neringe

1) Les Industries de la Soie (Lyon 1890) — p. 291 s. s.

2) Dr. O. Pringsheim — Beiträge zur wirtsch. Entwicklungsgesch. der ver. Nederl. — S. 31.

3) Resolutien der Staten-Generaal, 22 Aug. 1604. (Dodt's Archief — IV blz. 116).

4) Resolutieboek van den Oud-Raad (1603—1649) fol. 3 vo. (Vriendelijke mededeeling van Mgr. B. H. Klönne te Amsterdam).

althier meer gedaan en by de hand genomen sal mogen worden,« m. i. eveneens voor de nieuwhed dezer industrie ten sterkste pleit.

De mogelijkheid van zijde-industrie op groote schaal wordt toch ook op de eerste plaats bedongen door een gemakkelijken invoer van ruwe zijde.

De vestiging van een Portugeesch consulaat te Antwerpen in 1490, ¹⁾ die Vlaanderen onafhankelijk maakte van Itale, dat alle reden had den uitvoer van ruwe zijde te beletten, schijnt mij voor het ontstaan der zijdeweaverij in Zuid-Nederland *het* beslissende moment, gelijk de vaart op Indië en de oprichting der O. I. Compagnie dat voor Noord-Nederland waren.

Van de ontwikkeling der zijde-industrie in ons land weten wij verder niets wezenlijks. Het blijft bij algemeenheden, die zijn samen te vatten tot het aannemen eener bloeiende zijdeweaverij, ²⁾ sedert de XVIIe eeuw, vooral te Amsterdam, Haarlem en 's-Gravenhage en, tot ver in de XVIIIe eeuw, een groote fluweelindustrie te Utrecht, Naarden en Amersfoort.

Behalve achttiend'eeuwsch Utrechtsch trijp is aan bijna geen dezer centra met zekerheid een stof toe te schrijven. Het Utrechtsch trijp was trouwens zóó beroemd, dat men het — gelijk ook met het Satin de Bruges is geschied — in Frankrijk namaakte. De invoering van een pers, waarmede o. a. velours d'Utrecht kon worden gedrukt, («une panne courte poil, à chaîne & trame de fil, et velouté de poil de chèvre») wordt in de tweede helft der XVIIIe eeuw als een merkwaardig feit beschreven, waarvan Amiens en Rouen profiteerden, ³⁾ terwijl de stad Lyon een premie gaf ⁴⁾ aan den uitvinder van een toestel om «velours façon de Hollande» te maken.

Ongetwijfeld bestaat dus de mogelijkheid Utrechtsch trijp te vinden, dat niet in Holland werd gemaakt. En men behoeft maar de klachten te lezen van zijdefabrikanten uit de tweede helft der XVIIIe eeuw over den invoer van buitenlandsche stoffen ⁵⁾ om in te zien, dat weefsels, waarvan de herkomst uit Nederlandsche families zeker is (zooals het Ned. Mus. er in sommige japonnen bezit) toch zeer goed van vreemde makelij kunnen zijn.

Ik heb met deze samenvoeging van eenige sprekende feiten willen betoogen, dat het thans nog geen nut heeft een bepaalde stof

1) Heyd — Histoire du Commerce du Levant — II, p. 533 s.

2) Gedeeltelijk tengevolge van de komst der Hugenoten. Men zie het werk van Mr. H. J. Koenen en Dr. Pringsheim — a. W. — S. 32 ff.

3) Door Roland de la Platière, aangehaald bij Forrer — Die Kunst des Zeugdrucks — S. 74 f.

4) Pariset — l. c. — p. 342.

5) Bijlage V van Pringsheim's boekje.

aan een bepaalde fabriek toe te schrijven en vooral doen zien, dat zelfs voor ons de afscheiding van Noord-Nederlandsch fabrikaat uit het aantal overgeleverde weefsels vrijwel onmogelijk blijft.

Juist daarom is het van dubbel belang, dat het Ned. Mus. een klein aantal lapjes bezit, waarvan bekend is, dat zij uit de Haarlemsche fabriek van Heshuizen stammen.

Jammer genoeg zijn dit echter bijna alle onbelangrijke patronen: eenvoudige verticale streepen, of kleine bloempjes en blaadjes, meest gebrocheerd, en tot het laatst der XVIIIe eeuw behoorend.

Slechts één der lapjes, en dan nog een klein en verknipt fragment, schijnt mij wat ouder te zijn en tot het midden der XVIIIe eeuw gebracht te kunnen worden. Het vertoont, op een fond van geel satijn, naturalistische bloemen en bladeren aan breede twijgen in wit rips en paars, rood, groen, lichtblauw en goud keper. Het is een zware, geheel zijden stof van verschillende scheringen, en vrij grof geweven. Vooral het satijn blijft er verre van den diepen gloed van goede satijnen te bezitten en is, tengevolge van een te schaarschen inslag en te geringe spanning niet tot een effen vlak geworden, maar ziet er meer als een netwerk uit. Toch is dit lapje, om zijn rijke kleur, niet zonder bekooring.

Voor een gedetailleerde bespreking van de kunstindustrieele en -historische waarde der verzameling is na dit inleidinkje de weg gebaad.

JAN KALF.

De zeer belangrijke verzameling Japansche en Chineesche porseleinen door den heer E. D. d'Arripe te Amsterdam, 4 Augustus 1899 overleden, aan het Rijk gelegateerd, is thans in het Nederlandsch Museum te Amsterdam opgenomen en bestaat uit de volgende voorwerpen:

Een stel van drie groote vazen en twee bekers van gekleurd Chineesch porselein (familie rose).

Eene groote vaas van Japansch porselein, blauw décor.

Een stel van één vaas en twee bekers van Japansch porselein, blauw décor.

Een kan en kom van Chineesch porselein, gekleurd. met verguld bronzen monture.

Twee vazen en twee bekers van Japansch porselein, blauw décor.

Twaalf borden van Chineesch porselein, blauw décor (lange lijzen).

Drie schotels van Chineesch porselein, geribd, blauw met rood en goud.

Schotel van Chineesch porselein, veelkleurig geëmailleerd.

Twee neergehurkte figuurtjes van Chineesch porselein, veelkleurig.
Kleine terrine met deksel en schotel van Chineesch porselein,
Koningsblauw.

Vijf kannetjes van Japansch porselein, blauw décor.

Kop met deksel en schotel van Chineesch porselein, veelkleurig,
met Lodewijk XIV ornament en wapens.

Een theeservies van Japansch porselein, zalmkleurig, geschubt
met gouden en witte chrysanten.

Drie en twintig kopjes en schoteltjes van Chineesch porselein,
veelkleurig met Lodewijk XV ornament en bouquets.

Kom en schotel van Chineesch porselein, randen van veelkleurig
Lodewijk XV ornament en wapens.

Twaalf kopjes en schoteltjes van Japansch porselein, blauw
rood en goud décor.

Zes schaaltes van Chineesch porselein, blauw décor.

Theeservies van Chineesch porselein, veelkleurig met goud.

Negentien kopjes met schotels en deksels van Chineesch por-
selein. Veelkleurig (Mandarijnen décor).

Deze collectie mag als eene prachtige aanwinst voor het Museum
aangemerkt worden. *Stct.*

Mauritshuis.

Holbein's Jane Seymour.

Das Bildnis der Jane Seymour in der Galerie des Haag ist doch wohl eine Replik (Woltmann und Scheibler erklären es für eine gute Schulkopie). Die Haltung ist genau dieselbe des Wiener Bildes. Der Goldschmuck ist verändert, er stimmt mehr mit der Zeichnung in Windsor Castle als mit dem Wiener Bild. Dasselbe gilt vom Unterkleid, das nicht den gemusterten Stoff des Bildes, sondern den einfacheren der Studie zeigt. Das «Spanish Work» der Manchetten ist einfacher gehalten. Die Modellierung der Hände ist nicht so fein, die Behandlung des Gesichtes etwas flach im Vergleich zum Wiener Bild.

1890.

H. JANITSCHKEK.
Geschichte der Deutschen
Malerei S. 468.

Met vele verontschuldigungen voor de onbewuste herhaling,
voor eensluidend afschrift

1901.

J. SIX.

De schilderijen, welke ruim een jaar geleden door Graaf van Lynden te Lisse aan het Mauritshuis in bruikleen werden afgestaan (zie de beschrijving der stukken in Bulletin 1e jaarg. blz. 120), hebben dit museum wederom verlaten. Een drietal echter, de Brakenburgh, de Flinck en het mansportret van Frans Hals, zullen voorloopig nog in bruikleen blijven.

Een vierde schilderij van genoemde collectie, een groot wildstuk van Jan Weenix, is door Mevr. de Douairière van Lynden aan het Mauritshuis ten geschenke aangeboden, zoodat dit museum thans drie stukken van dezen meester rijk is.

W. MARTIN.

In het Museum Boymans is geplaatst eene schilderij van Hendrik Avercamp, bijgenaamd de Stomme van Kampen.

Zijn, door Boymans verworven schilderij is een wintergezicht. Op den voorgrond links staat een kale boom met eenige huizen: een motief, door hem meermalen gebruikt, o. a. op de schilderij in het museum te Schwerin. Van den rechter voorgrond strekt de ijsvlakte zich over de geheele breedte uit tot den achtergrond, waar rechts de horizon wordt afgesloten door een stad. Witgrijze sneeuwvlokken bedekken bijna geheel de grijsblauwe winterlucht. Door die wolken breekt het licht der ondergaande zon, fraai vervloeiend tegen de met sneeuw bedekte daken. Het ijs is vol kleine figuren: Amsterdamsche weezen, dames en heeren, die schaatsenrijden, sleedje varen, arren, kolven.

Avercamp's kunst sluit zich bij de oudere Vlaamsche school aan. Het landschap is voor hem bijzaak, de stoffage hoofdzaak; de lokale kleuren hebben hun volle kracht. De naïeve opvatting en uitvoering geven zijn werk een eigenaardige bekoorlijkheid.

16 Dec. 1900.

N. R. Ct.

Koninklijk Penningkabinet te 's Gravenhage.

Een Romeinsche gouden ring bij Velsen gevonden.

Het is eene zeldzaamheid wanneer men in ons land gouden Romeinsche ringen met gesneden steenen vindt, te meer is dit merkwaardig als de vondst plaats heeft in een provincie waar weinig Romeinsche oudheden worden aangetroffen.

Nabij Velsen toch is in den loop van 1899 gevonden een gouden

ring met cornalijn; wij doen den ring en voorstelling op den steen hieronder afbeelden. 1)

De vindplaats is in de nabijheid van de boerenhoeve Auspiciis et telis, op een land dat de Nolle heet, het voorwerp werd op een diepte van ongeveer 75 c.M. opgegraven; door den handel kwam het in het Koninklijk Penningkabinet.

De ring is ongetwijfeld oud en wel van laat Romeinschen oorsprong; er is in gevat een cornalijn ter grootte van 15 bij 12 m.M. Op dezen steen is gegraveerd de heldhaftige strijd van Bellerophon met den Chimaera. Men weet dat Bellerophon strijden moest met dit monster, op hem afgezonden door Sthenoboë's vader, den koning Iobates. Gelukkig dat Bellerophon den Pegasus kon bestijgen; gezeten op dit gevleugelde ros overwon hij het uit deelen van een leeuw, een geit en een slang bestaande monster.

Dit motief komt o. a. op vazen veel voor, zoo b. v. Roscher Myth. Lexicon s. v. Bellerophon sp. 763, verder op gesneden steenen o. a. een zeer mooie lichte cornalijn van het Penningkabinet en bij Imhoof Blumer« Tier und Pflanzbilder auf Münzen und Gemmen« pl. XXVI 18—19.

't Is merkwaardig dat het niet de eerste maal is dat in den omtrek van Velzen oudheden worden gevonden. In 1866 werden door het Universiteits Penningkabinet te Leiden aangekocht een vijftal na- bootsingen van Byzantijsche munten die men vermeld vindt in van der Chijs' boekje over genoemd kabinet p. 53 en in zijn Munten der Frankische en Duitsch-Nederlandsche vorsten op plaat XXII. Deze stukken werden gevonden bij het graven van het kanaal naar IJmuiden, in de nabijheid van Velsen.

Op het gebied der Glyptiek werden in den laatsten tijd nog twee belangrijke stukken aangekocht voor het kabinet. 't Eerste is een gesneden steen hyacinth, zonder voorstelling er in gegraveerd, het werd gevonden te Birten (bij Xanten) en is merkwaardig omdat het een aanwijzing is hoe men de steenen behandelde.

Zeer waarschijnlijk namen de goudsmiden die de legioenen be-

geleidden een voorraad glad gepolijste steentjes mede, waar ze naar bestelling of behoefte een voorstelling in graveerden, zooals men uit de talrijke voorbeelden zien kan die afgebeeld zijn, b. v. in Janssen's Ned. Rom. Daktyliotheek.

Het tweede is een uit Klein-Azië afkomstige cornalijn die wij hieronder afbeelden op de dubbele grootte. ¹⁾

Oorspronkelijk dacht men dat er op voorgesteld was de vlucht naar Egypte, maar bij nadere beschouwing blijkt dat het voorstellen moet den intocht van Christus in Jeruzalem; duidelijk is Christus zichtbaar op eenen ezel rijdende, terwijl voor en achter Hem mannen met lange palmen staan te wuiven. 't Is een belangrijk specimen van de glyptiek uit de eerste eeuwen na Christus.

Dr. H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFÉPIÉ.

Muntvondst te Rheden (Geld.) en nabij Leiden.

In den zomer van dit jaar heeft men nabij Rheden een aantal gouden en zilveren munten, meest alle uit de 18e eeuw gevonden. Behalve uit gouden dukaten van Holland, West-Friesland en Utrecht uit de tweede helft der achttiende eeuw en een gouden West-Frieschen rijder van 1761, bestond deze vondst uit drie guldens, guldens, schellingen en dubbele en enkele stuivers der Nederlandsche provinciën en dukatons van Brabant en Luik. Van meer belang was een vondst voor een paar weken in de buurt van Leiden gedaan, die uit de volgende gouden munten bestond:

Gelderland. Gouden rijder 1608, halve gouden rijders van 1607, 1615, 1616, 1617, 1618 en 1619 (4 exemplaren). *Holland.* Halve gouden rijders van 1607 (2 exemplaren). *Utrecht.* Gouden rijders van 1607, 1608, 1616 en 1617 (2 exemplaren). *Overijssel.* Halve gouden rijder 1607.

¹⁾ Naar eene teekening van den heer Bijtel, amanuensis aan het Oudheidkundig Museum te Leiden.

Brabant. Dubbele albertin van 1600 te Maastricht geslagen, dubbele albertins van 1600, 1601 (3 exemplaren), 1602 (2 exemplaren), 1604, 1607 en 1609 alle te Antwerpen geslagen. *Doornik.* Dubbele dukaat van Albertus en Isabella, dubbele albertins van dezelfde van 1602 (2 exemplaren), 1603 (2 exemplaren), en 1604. *Spanje.* Negentien stuks halve gouden onzas van koning Filips III, waarvan een met het jaartal 1599. *Portugal.* Twee stukken van vier cruzados van koning Filips II, beide afwijkende van de bij Teixeira ¹⁾ op plaat XXIV, No. 1 afgebeelde, benevens een viertal stuks Oostersche dinars.

Uit deze vondst is voor het Kon. Penningkabinet kunnen worden aangekocht de Geldersche halve gouden rijder van 1615 en de Utrechtsche heele rijder van 1607, terwijl de beide Portugeesche cruzados (zeker de belangrijkste stukken uit de vondst) aangekocht zijn voor de rijke verzameling Portugeesche munten, aanwezig in het Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool, (fonds Pilaer). De overige stukken zijn door den expert J. Schulman in zijn muntveiling van 17—20 Dec. 1900 verkocht, en in den catalogus dier auctie uitvoerig beschreven.

's Gravenhage, Nov. 1900.

A. O. VAN KERKWIJK.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Louis Gonse, Les chefs-d'oeuvre des Musées de France. La peinture. Paris, Société française d'éditions d'art, 1900. fº.

Het was een uitstekend denkbeeld van den heer Gonse, om in den vorm van een prachtwerk de schatten die in de provinciale musea van Frankrijk geborgen zijn, meer bekend te maken. Sommige dezer musea, als te Rijssel, Montpellier, Aix, Nantes, Lyon, Besançon, Dijon, Rouen en Amiens, kunnen wedijveren met menig museum in hoofdsteden van andere landen, wat betreft samenstelling, inrichting of huisvesting.

Reeds dertig jaar geleden heeft Clement de Ris een boek over dit onderwerp uitgegeven, maar dit is nu vrijwel verouderd, en dan is het verschenen, zooals dergelijke boeken toen steeds, nu gelukkig nimmer meer, zonder illustraties. En de 500 illustraties (heliogravures en lichtdrukken) zijn het, die, met kwistige hand door het werk ge-

1) A. C. Teixeira de Aragao. Descripcao general e historica das moedas cunhadas em nome dos Reis, Regentes e Governadores de Portugal.

strooid, vooral een hooge waarde aan deze uitgave verleen. Dan heeft de heer Gonse, ofschoon hij de musea in een soort alfabetische volgorde opsomt en van iedere verzameling het subjectief merkwaardigste achtereenvolgens noemt, toch geen langdradige lijst gegeven, maar een geheel dat zich aangenaam laat lezen.

Er zijn in Frankrijk ongeveer 300 musea buiten de rijksverzamelingen, en van deze bezitten meer dan 100 oude schilderijen. Veel heeft hiertoe meegewerkt. De opheffing der kloosters, de confiscatie der goederen van de emigranten, zendingen van staatswege, geschenken, enz. De oogst was dus niet gemakkelijk te overzien.

Natuurlijk was het resultaat in de eerste plaats belangrijk voor de oud-Fransche kunst, die in het Louvre tamelijk, bijna overal elders buiten Frankrijk hoogst onvoldoende vertegenwoordigd is. Meesters van den tweeden rang en van een lagere orde uit het Frankrijk van de tweede helft der 17de eeuw bv., dus uit een tijd, toen Frankrijk in de wereld den toon aangaf, zijn ons nauwelijks bij name bekend, en de lijsten van schildersnamen in de Fransche bronnen van kunstgeschiedenis zijn voor ons weinig meer dan holle klanken.

Van de buitenlandsche scholen zijn de Italiaansche en de Nederlandsche het best vertegenwoordigd. Van de laatste wensch ik de Hollandsche te doorloopen, met vermelding van datgene dat een bijdrage levert tot onze kennis, terwijl eenige rectificaties niet mogen achterwege blijven.

Allereeerst zijn een aantal afbeeldingen van belang.

Toegeschreven aan Albert van Ouwater de kop van een monnik, met eiwit op paneel, een hoogst individueel portret, waarin het Noord-Nederlandsch element niet te miskennen valt, zij ook de toeschrijving, die afkomstig is van den heer Camille Benoit, wat gewaagd (Montauban).

Van Dirck Bouts, ten minste aan hem zonder gegronde tegenpraak toegeschreven, een Symbolische Fontein, de vleugel van een verloren triptiek, waarvan het middenstuk het Laatste Oordeel moet hebben voorgesteld, en dat vermoedelijk geschilderd is voor de abdij van Tongerlo (Rijssel).

Toegeschreven aan een onbekend Haarlemsch meester van omstreeks 1500 een Dood van Maria, die met een Kroning van Maria afkomstig moet zijn van een niet meer aan te wijzen triptiek (Lyon).

Van Marinus de Seeuw van Roemerswael een St. Hieronymus, nadenkende over den dood en over het Laatste Oordeel (Douai). Een herhaling met het jaartal 1521 in het Museum te Madrid en een in het Museum te Nantes worden genoemd. Er is er ook een in het Museum te Weenen. Niet onwaarschijnlijk is een of meer dezer zoogenaamde herhalingen het werk van Bernard de Ryckere, die speciaal werk maakte van het leveren van copieën naar Marinus.

Van Maerten van Heemskerck een St. Lucas de Heilige Maagd

schilderend (Rennes), een geheel afwijkende voorstelling van hetzelfde onderwerp door denzelfden schilder in het Museum te Haarlem. Ook op het stadhuis te Neurenberg was er voorheen een.

Van Jan van Hemessem: Christus drijft de handelaren uit den tempel (Nancy), voluit gemerkt en gedateerd 1556.

Een vrouwenportret, waarschijnlijk te onrechte toegeschreven aan Michiel van Miereveldt (Troyes).

Van Frans Hals een lachende jongenskop (Dijon), waarvan een herhaling in het bezit is van den heer Jules Porgès te Parijs. Eveneens te Dijon wordt hem een mansportret toegeschreven met op den achtergrond een wapen, dat vermoedelijk den voorgestelde zou kunnen aanwijzen, maar dat op de reproductie niet te onderscheiden is.

Van Thomas de Keyser twee mansportretten (Aix). Vooral het eene, in klein formaat, een zittend heer ten voeten uit, is een fraai stukje en herinnert sterk aan het prachtstukje in het Mauritshuis; het andere is van 1636, aet. 33.

Van Johannes Cornelisz. Verspronck een fraai portret van een leelijken jongen, 1634 (Rijssel).

Van Willem Cornelisz. Duyster een luitstemmend jonkman (Douai).

Van Pieter Codde een soldaat, van den rug gezien, met een rookend meisje (Besançon).

Van Anthonie Palamedesz. een uitstekend levensgroot damesportret, dat in het Museum te Douai zonderlingwijze den naam draagt van Margaretha van Parma.

Van Rembrandt een klein portretje van Saskia (Tours) en het forsche portret van een oude vrouw, 1661 (Épinal), dezelfde oude vrouw, die hij omstreeks dien tijd herhaaldelijk afgebeeld heeft. Van een fraai vrouwenportret te Nantes wordt wegens een valsche signatuur de toeschrijving ook betwijfeld. Dan dient hierbij vermeld te worden de als een werk van Nicolaes Maes afgebeelde oude lezende vrouw te Orleans, daar als een Ferdinand Bol gecatalogiseerd, daar het een copie schijnt te wezen naar den Rembrandt bij den heer Jules Porgès te Parijs, die te zien geweest is op de Rembrandt-tentoonstelling te Amsterdam, en waarvan ook een copie, afkomstig uit de beroemde collectie van San-Donato, in het Museum te Montpellier hangt.

Van Gerard ter Borch een inschenkend meisje met een ingeslapen krijgsman (Montpellier).

Van Philips Wouwerman een landschap met paardenstoffage (Montpellier). Dit is een beroemd stuk, dat onder verschillende benamingen, als «Les petits sables» en «Occupation champêtre» een wandeling gemaakt heeft door vermaarde collecties: Randon de Boisset (1777), Lambert et Du Porail (1787), Calonne (1795), Valedau (1836). Het is ook vereeuwigd door een prent van Moyreau. Gonse noemt het eigenaardig een «Corot avant la lettre.»

Van Gerbrand van den Eeckhout een voortreffelijk mansportret van 1644 (Grenoble). Een wel wat gewaagde hypothese doet den schrijver veronderstellen, dat hier de schilder zijn vader heeft afgebeeld. Dit zou trouwens te controleeren zijn, want diens in 1651 door zijn zoon geschilderd portret hangt bij Mr. P. F. Hubrecht te 's-Gravenhage.

Van Jacob van Ruisdael een landschap (Angers), dat werkelijk weer merkwaardig veel gelijkt op een Hobbema. Des te meer jammer is het daarom, dat de heer Gonse het 1659 gedateerde landschap van Hobbema te Grenoble niet ook heeft afgebeeld. Men kan overigens hiervan een afbeelding vinden in de Gazette des beaux-arts, VII. p. 163.

Ook van een aantal andere stukken, waarvan wij om de zeldzaamheid of om andere redenen gaarne een afbeelding hadden gezien, is het ontbreken daarvan te betreuren.

Voor al van het landschap met den doop van Christus door Lambertus Sustris (Caen), voor zoover ik weet het eenig bekende gemerkte schilderij van dezen Amsterdamschen meester. De drie andere werken van hem in Frankrijk, een Venus in het Louvre, een Judith en een Magdalena de voeten des Heeren wasschende, beide te Rijssel, waren eens in het bezit van Lodewijk XIV. Is hier wellicht eenige gevolgtrekking uit te maken omtrent een betrekking van Lambertus Sustris tot het Fransche hof? Hij sluit zich zeer wel aan bij de meesters van Fontainebleau.

Werk van Charles de Hooch komt weinig voor. Er wordt een landschap van 1637, met ruïnes te Rome, o. a. van de Thermen van Titus, vermeld (Épinal).

Ook het boerenbinnenhuis van Herman Saftleven van 1636 (Aix) ware een afbeelding overwaard geweest. Aan een verwarring met zijn broeder Cornelis behoeft niet gedacht te worden, want ook de Érmitage te St. Petersburg en het Museum te Hannover bezitten dergelijke boerenbinnenhuizen (resp. van 1634 en van 1637) van dezen meester, die zich later uitsluitend aan het landschap wijdde.

Andere zeldzaamheden die de heer Gonse noemt zijn b.v.:

Een mansportret van David Beck (Lyon) den Zweedschen hofschilder, wiens werk men buiten Zweden ternauwernood vinden zal.

Visschen van Isaack van Duynen (Rijssel). Andere werken o. a. in de Musea te Amsterdam en te Kiel en bij Jhr. Mr. V. de Stuers te 's-Gravenhage.

Een landschap met ruïnes van Barend Appelman (Nantes), die een zaal in het lusthuis van Soestdijk geschilderd heeft, en van wien eenige landschapjes hangen in het Museum te Mainz, en in de coll. Liechtenstein te Weenen.

Een gebed vóór den maaltijd door Nicolaes van Haeften (Aix), die door zijn prenten meer bekend is dan door zijn zeldzaam voor-

komende schilderijen (o. a. in de Musea te Brussel, Frankfurt a. M., Basel en Praag).

Ook de jachthond met wild van Christoph Puytlinck 1663 te Havre is merkwaardig in meer dan één opzicht. Die naam was den heer Gonse geheel vreemd, en hij verklaart er te vergeefs de catalogi voor doorgezocht te hebben. Ik kan hem evenwel verwijzen naar dien van Schleissheim, waarin twee dergelijke stukken beschreven zijn, beide gemerkt. Ook in het Rijksmuseum te Amsterdam is een stuk van hem, gemerkt: C. Puytlinck alias Trechter 1671. Het jachtstuk te Havre completeert door de naamteekening 's mans biographie, want deze luidt: «Christoph Puytlinck fecit 1663 Remis.» Hij behoorde thuis te Roermond, en van Bertelotti weten we dat hij in 1667 te Rome woonde. Thans leert het stuk te Havre, dat hij in 1663 te Reims vertoefd heeft.

Niet altijd was de heer Gonse gelukkig in het bepalen van de zeldzaamheid van een of ander schilder. Het gaat bv. toch werkelijk niet aan Pieter de Grebber, van wien hij een Bathseba afbeeldt (Bordeaux), te noemen: «unique de nos musées, unique même, je crois en dehors de la Hollande», terwijl er hangen in de musea te Praag, Pesth, Stuttgart, Turijn, Weenen, Oldenburg, Stockholm en Dresden! Ook gaat het niet aan, Emanuel Murant, den meester van een fraai landschap met dieren in het Museum te Valenciennes «à peu près inédit» te noemen. Evenmin den zich de nagels knippenden grijzaard van Dominicus van Tol (Rennes) te signaleeren als «une petite rareté de l'École Hollandaise.» Van de ruim 30 mij bekende schilderijtjes van van Tol wijs ik den heer Gonse slechts op den peinzenden St. Antonius in het Museum te Avignon. Hetzelfde geldt in meerdere of mindere mate van het mansportret van Joan van Noordt (Lyon), het vrouwenportret van Jan van Neck, 1683 (Épinal) en den trompetter van Pieter Leermans (Rennes).

Bij het vrouwenportret van Lieve de Jongh te Angers twijfelt de heer Gonse, of het jaartal 1635 of 1655 gelezen moet worden. Het eerste vermoedelijk niet, want toen was de schilder pas 19 jaar oud.

Ook om de voorstelling zijn een aantal in de Fransche musea aanwezige oude schilderijen voor ons van groot belang. Te Besançon zijn bv. de door Antonio Moro geschilderde portretten van Simon Renard, den gezant van Karel V en Philips II, en van diens vrouw Jeanne Lullier (1553 en 1557). Het eerste is afgebeeld, evenals het portret van Granvelle in hetzelfde museum, toegeschreven aan Scipione Gaëtano, dat ons trouwens ook reeds bekend was uit de prent van J. Franck vóór Granvelle's Correspondance.

Gaarne hadden we zeker een reproductie gezien van het aan Pourbus toegeschreven portret van prins Maurits te Nantes (een photographie was op de Oranje Nassau-tentoonstelling), van het portret van

Julius Chiffletius, den kanselier van het Gulden Vlies, door Adriaen Hanneman (Besançon), van het portret van Anna Maria van Schurman door Cornelis Janssens van Ceulen, 1660 te Rijssel (wellicht het origineel voor de prent van Cornelis van Dalen Jr.) en van het portret van Jan de Witt door Gerbrand van den Eeckhout, 1669 (Grenoble).

Voor de topographie van Haarlem ware waarschijnlijk begeerlijk een afbeelding van de Gerrit Berckheyde te Douai, een gezicht op de Waag aan het Spaarne, van 1667.

Van de twee van der Helsten te Rijssel had wel wat meer gezegd mogen worden, dan dat ze zijn van een «irréprochable qualité.» Het eene stelt een vlootvoogd voor, levensgroot ten voeten uit, met zijn vrouw, drie zoons en vijf dochters. Het andere van 1663 een Venus, dus een zeer zeldzaam onderwerp voor van der Helst.

Van het zoogenaamde portret van Karel Du Jardin toegeschreven aan ter Borch (Le Puy) wordt het auteurschap van ter Borch beslist ontkend, maar over de gelijkenis met Du Jardin laat de heer Gonse zich niet uit, niettegenstaande er genoeg portretten van Du Jardin te onzer beschikking zijn.

Te Montpellier is een landschap met drie koeien in de wei van Paulus Potter, gedateerd 1648. Wel wat zonderling noemt de heer Gonse dit uit het einde van Potters loopbaan. Wel is deze reeds zes jaar daarna gestorven, maar immers op jeugdigen leeftijd. Er zijn vermoedelijk meer schilderijen van hem bekend na 1648 dan vóór dat jaar.

Een admiralenportret te Havre wordt toegeschreven aan Nicolaes Maes, met de bijvoeging «le Maes *anversois*, de la suite de van Dyck.» De heer Gonse zal velen verplichten met nadere bijzonderheden over dien Maes *anversois*.

Geheel onbeslagen kwam schrijver op het ijs bij het vermelden van de stillevens te Nantes, gemerkt M. B. (niet D.) de Stomme. Dat ze niet zijn van Hendrick Avercamp, bijgenaamd den Stomme van Kampen, zal wel uitkomen. Maar de stillevens van Maerten Boelema de Stomme zijn in het minst niet zeldzaam. Het Museum te Emden alleen heeft er al drie; verder zijn er in de musea te Kopenhagen (van 1642) en te Brussel (van 1644) en ongedateerde in het Museum te Leuven en bij de heeren Dahl te Düsseldorf en Paul Holz te Mühlheim a. Rh. Het gedateerde stilleven te Nantes zal wel niet van 1614 zijn, eerder van 1644. Het door den heer Gonse er bij vermelde vrouwenportret in bezit van wijlen Paul Mantz is van I. I. de Stomme, een schilder van wien o. a. in het Museum te Groningen twee portretten hangen.

Bij het vermelden van een vrouwenportret met allegorisch bijwerk door Gerard de Lairesse 1671 (Amiens) e heer volgd de Gonse zonder kritiek den catalogus van het Museum, die weet te vertellen dat hier afgebeeld is Maria van Kleef, de gemalin van Hendrik I van Bourbon. Deze dwaze benaming heeft genoemde catalogus reeds over-

genomen uit den catalogus van de auctie Kardinaal Fesch, Rome 1845.

Dat zonder kritiek volgen van wat in een catalogus staat heeft echter nog slimmere gevolgen gehad. Daardoor is een voor onze geschiedenis allermerkwaardigste schilderij van Johannes Mytens in het Museum te Rennes zoowel in de toeschrijving van den schilder als in de verklaring van het onderwerp miskend. Als schilder wordt nl. genoemd Daniël Mytens. Nu zijn er twee schilders van dien naam geweest, maar de eerste is gestorven in 1642, de tweede geboren in 1644 en de schilderij is van 1646. En de voorstelling zou wezen een feest, door den prins van Oranje 27 Dec. 1646 te Amsterdam gegeven aan Maria Gonzaga, koningin van Polen «M. Henri Lavoix en avait retrouvé le sujet.” Dan heeft de heer Henri Lavoix raar gezocht, want van dat feest is absoluut niets bekend, en Frederik Hendrik lag op dien dag vrijwel op sterven. Voorgesteld is echter de huwelijks-voltrekking van zijn oudste dochter Louise Henriëtte met den Grooten Keurvorst. Het schilderij heeft behoord tot de verzameling van prins Willem V, en was daarvoor in het bezit van Willem Lormier te 's-Gravenhage. Nadat het in 1795 door de Fransche legers gestolen was, heeft men in 1815 verzuimd het terug te geven. Een kleine onvoldoende afbeelding ervan in het thans besproken boek doet het gemis van dit interessante historieschilderij levendig gevoelen.

Voor het laatst heb ik eindelijk bewaard het fraaie vrouwenportret, een kantwerkende dame, in het Museum te Douai, waarvan een goede afbeelding gegeven is. Het is geschilderd door Caesar van Everdingen. Behalve de weinig juiste opmerking dat diens werk zoo zeldzaam is buiten Alkmaar, wordt uit den catalogus van het Museum te Douai klakkeloos het verhaaltje overgeschreven, dat hier afgebeeld is «Cathérine Mosselin, la couturière d'Anvers,” die zich daar in 1568 het eerst met een oranjekokarde getooid zou hebben en dit niettegenstaande het portret de inscriptie heeft: 1633 aet. 24. Maar heeft wel iemand ooit van Cathérine Mosselin gehoord, met wie wij zeker gaarne onze rij van nationale heldenfiguren zouden uitbreiden, als . . . er aan den naam Cathérine Mosselin met haar oranjekokarde niet zulk een vischlucht kleefde? Zou een grappenmaker niet eens van Kaat Mossel gepraat hebben?

Amsterdam.

E. W. MOES.

Oude Monumenten.

De muurschilderingen in de Sint Walburgkerk te Zutphen.

Gevraagd om in het Bulletin iets ten beste te geven over de muurschilderingen, die in de Sint Walburgkerk te Zutphen ontdekt zijn, wil ik gaarne aan die uitnoodiging voldoen.

Maar aangezien mijn kennis van dergelijk werk veel leemten heeft en mij voor 't moment de tijd ontbreekt om het een en ander na te slaan, wat misschien opheldering zou kunnen geven, moet ik mij bepalen tot een vluchtige beschrijving, die voor anderen een aansporing moge zijn tot meer gezet onderzoek.

Als ik begin met te zeggen, dat de kerk vol is van allerlei muurschilderingen, dan zeg ik niet te veel. De overvloed is verrassend.

Het eerst zag ik bij een bezoek met dit doel, een paar groote cartouches met vijf-regelige spreuken. De naam cartouches is eigenlijk slechts betrekkelijk juist; de spreuken zijn gevat in vierkante omljstingen van gele kleur. De taal der spreuken is het Geldersche grens-dialect. Ik las o. a.:

Die Gott aenbyddet und hem.

Dynet enz.

De letters zijn van het gewone gothieke karakter.

Deze spreuken staan op den Westelijken muur van het Noorder transept.

Op den Noordwestelijken pijler van het schip der kerk is een groote figuur bloot gelegd, kennelijk een Maria-hemelvaart. Duidelijk zichtbaar zijn een paar engeltes, die de opwaarts zwevende gedaante steunen. Zij zijn goed geteekend. De indruk dien zij op mij maakten, was meer die van vroeg-renaissance dan van gothiek.

Dedaar tegenover staande Noordoostelijke pijler van het schip evenwel draagt een voorstelling, die een zuiver gothiek karakter heeft. Het is een zeer fraai bewerkt baldakijn in den vorm van een wimberg uit het flamboyante tijdperk; de heilige die er onder gestaan heeft, is waarschijnlijk geheel verdwenen. Het baldakijn is in zeer teedere kleuren geschilderd; het doet denken aan den bleeken toon van Der Kinderen's bekende werken.

De muren van sommige kapellen van den kooromgang zijn vol figuren.

In een ervan zag ik een groot tafereel met Christus aan het kruis, en van afstand tot afstand biddende figuren; zeer nobel van opvatting,

maar ook weer — naar mijn bescheiden oordeel — niet ouder dan het midden der 16e eeuw. In dezelfde kapel is ook een Sint Michaël met groote vleugels, statig ontplooid. Het modellé van de figuur en van de vleugels is voortreffelijk. Maar van al die figuren is de kleur zoo goed als totaal verdwenen; het zijn bleeke schimmen op een rooden grond.

Toch moeten er sterk gepolychromeerde tafereelen geweest zijn, zooals o. a. blijkt uit een bijna ongeschonden bloot gekomen groep met Petrus en Paulus en een geknielde figuur, die waarschijnlijk den schenker van het stuk voorstelt. Op dat tafereel kronkelt zich naast den geknielden man een banderolle omhoog met in het Latijn de woorden: Petrus en Paulus, bidt voor mij. Deze woorden zijn in gothieke letters geschilderd; het geheele karakter van dit stuk lijkt mij ook ouder; ik dacht aan den Bourgondischen tijd.

In dat geval zou dit stuk moeten dateeren van na de toepassing de olieverfkleuren hier te lande, want het is met die kleuren geschilderd. Het kan evenwel ook wezen, dat het later met olieverf is overgehaald.

De andere schilderijen schijnen in lijnverf te zijn uitgevoerd. Daarin ligt reeds een gedeeltelijke verklaring voor het verbleeken der kleuren. Maar bovendien is het zeer waarschijnlijk, dat onze Calvinistische voorvaders, toen de kerk aan de hervormden overging, getracht hebben, heel de «Paapsche Santenkraam» met water weg te boenen. Op sommige tafereelen is volstrekt geen kleur meer te ontdekken; en ook de afgeklopte kalkschilders vertoonen zoo goed als geen kleuren.

Het hier bedoelde tafereel met Petrus en Paulus vormt dus in die opzichten een uitzondering.

Vreemd genoeg vindt men vlak naast die voorstelling, die in een der driehoekige zwikken naast een nisvormige spaarboog is aangebracht, een paar vroeg-renaissance cartouches in het genre van Vredeman de Vries, en waarin Latijnsche spreuken zijn aangebracht. De boog is ook omgeven door een ornamentlijst met vroeg-renaissance motieven.

In de hier bedoelde kapel vindt men op een scheidingsmuur nog een groot en zeer samengesteld tafereel, dat erg gehavend is, maar waarop men toch hier en daar fragmenten van paarden, groene plekken die overblijfselen van boomen zijn, een naakten man en vrouw, een daemon, en meer andere figuren, na veel zoeken en turen kan onderscheiden.

Ook in de nog al bekende kapel van het geslacht der Heeckerens zijn groote tafereelen blootgelegd. Het zijn slanke heiligenfiguren, bijzonder mooi van teekening. Alle kleuren evenwel zijn verdwenen.

Op andere plaatsen zijn verschillende andere tafereelen ontbloot: Christophorus met het christuskind op zijn schouders, Adam en Eva ter wederzijden van den boom met de slang, Christus aan het kruis, enz.

De laatste ontdekking die ik heb kunnen nagaan, was die van een inscriptie, dateerend van 1431.

Indien ik mijn leeken-oordeel over deze schilderwerken zou moeten samenvatten, dan zou dit wezen: De blootlegging dezer oude schilderwerken heeft dingen aan het licht gebracht, die voor de geschiedenis der kerk van belang zijn, en daarnaast tal van andere, die uit het oogpunt van kunst groote waarde hebben. Sommige ervan, vooral die welke op de pijlers van den middenbeuk gevonden zijn, hebben zòò veel geleden, dat zij wel niet meer gered zullen kunnen worden; andere, vooral die welke in den kooromgang zijn aangetroffen, zullen ten deele voor restauratie vatbaar zijn.

Deze meening wordt gesteund door hetgeen de heer Mulder, Rijks-architect, die in opdracht van den heer de Stuers de muurschilderingen is komen bezichtigen, ervan zeide. Ook hij was van oordeel, dat er van de schilderijen in den middenbeuk niet veel meer terecht te brengen zou zijn. Men moet weten, dat die een 35 geleden ook al eens zijn blootgelegd, doch toen zoo slecht behandeld, dat men ze destijds maar weer onder de kalk heeft gestopt.

De muurschilderingen in het koor daarentegen zijn bij menschenheugenis nog nimmer aan het daglicht geweest, en hebben, afgezien van de afwasschingskuur in den tijd der reformatie, veilig gesluimerd onder de blanke kalklaag, die hun afgodische schoonheid heeft beschermd tegen den geloofsijver der rechtzinnige tempelgangers.

Ik voeg hier nog aan toe, dat de heer Mulder, naar men mij mededeelde, het meerendeel der schilderijen afkomstig acht uit het laatst der 15^e eeuw.

Een nader onderzoek zal daaromtrent eerst zekerheid kunnen verschaffen.

Een nader onderzoek is ook nog in een ander opzicht noodig. Wat nu is bloot gekomen, is datgene wat men, gelijkvloers of op een ladder staande, na niet al te veel zoeken vond. Wie weet, wat men nog in de hogere deelen der kerk, op de gewelven, op de ribben, op de muren zal vinden.

Voor het voorloopig onderzoek hebben kerkmeesteren toegestaan de somma van... 25 gld. Men meene niet, dat ik een loopje wil nemen met de geringheid van dat bedrag. Integendeel, ik geloof, dat kerkmeesteren voorloopig deden wat op hun weg lag. Later zullen zij misschien wat meer geven. Maar tegenover de groote kosten, die noodig zullen zijn voor een onderzoek met stellingen en steigers, en tegenover de nóg grooter kosten, die vereischt zullen worden voor een eventueele restauratie, zal de steun dien het kerkbestuur geven kan, altijd gering blijven, want de kerk is arm.

Wat dan?

Het rijk subsidieert reeds voor de buiten-restauratie.

Zal het bovendien nog geld geven voor het restaureeren der schilderwerken?

Stellig zal dat maar niet zoo gemakkelijk gaan. En toch is het te hopen, dat het gebeurt, want het blootgelegde schilderwerk is waarlijk te mooi om het weer over te witten.

Is de veronderstelling van den heer Mulder juist, dan verschaft het een onschatbare bijdrage tot de kennis van onze schilderkunst in een tijd, waaruit maar heel weinig is bewaard gebleven.

Zou het dan niet erger dan vandalisme zijn, deze vondst maar weer te begraven onder de stomme kalk?

Laten de menschen, die er verstand van hebben eens komen kijken, en laten dan allen die sympathie gevoelen voor de wederopleving van deze begraven schoonheid, hunne stem verheffen, om steun te vragen bij de regeering, de provincie, de gemeente, kunstlievende en historische genootschappen, vereenigingen van kunstenaars en kunstnijveren, kortom bij allen in ons land die belang stellen in het behoud van deze schilderwerken.

Zutphen, ik ben er zeker van, zal zelf niet achterblijven.

Zutphen, December 1900.

C. L. VAN BALEN.

N A S C H R I F T.

Toen het bovenstaande reeds verzonden was, verscheen in de *Zutph. Ct.* een ingezonden stuk over de muurschilderingen, van de hand van den heer H. J. H. Groneman, civiel-ingenieur. De schrijver, geen onbekende op oudheidkundig gebied, gaf eenige persoonlijke herinneringen aangaande de muurschilderingen ten beste, uit het jaar 1857, toen hij als 17-jarige «bouwkundige in den dop» te Zutphen werkzaam was.

Men was toen bezig, in de kerk de nog aanwezige schotten aan te brengen, «die nog altijd het doorzicht in het schoone gebouw belemmeren, terwijl zij meer tocht gemaakt, dan weggenomen hebben.»

Bij het breken en vertimmeren kwamen ook muurschilderingen te voorschijn, waarvan de heer Groneman er zelf met den vinger heeft blootgemaakt.

Hij schrijft, zich o. a. te herinneren, dat er gevonden werden op den pilaar No. 1 en 2, N.-zijde, schip, gerekend van den Noordelijken torenpilaar.

«Op den eerstgenoemden was, bedriegt mij de herinnering niet, een mater dolorosa voorgesteld en zaten twee schilderwerken onder elkander. Ik heb altijd een daar voor den dag komenden indrukwekkenden Christuskop in de herinnering bewaard. Op den tweeden pilaar, eveneens naar de zijde van den toren, was de Hemel als middeneeuwsch ommuurde stad voorgesteld. De gezaligden keken door de vensters. Ik weet nog dat wijlen de heer Quirinus Willemsen, broeder van den boekhandelaar, er een teekening naar maakte of liet maken, Waar mag die gebleven zijn? Wellicht bij de nagelaten familie, op de Nieuwstad,

alsnog te Zutphen woonachtig. Voorts vertelde mijn moeder mij, dat ze in hare jeugd er zoo'n genoeg in vond, te kijken naar de schoone bloemen, die in de gewelven van het Zuidelijke transept (waar toen de bekende ijzeren kroon hing) waren geschilderd. Uit mijne mededeeling blijkt, dat de onbevoegden, als de heer Willemsen en de toen 17-jarige ondergeteekende, de muurschilderingen volstrekt niet met onverschilligheid hebben behandeld. Doch de zoogenaamd bevoegden lieten ze «netjes» weer overwitten. Als ze daardoor maar niet voor goed zijn bedorven.«

In de persoonlijke herinneringen van den heer Groneman is vooral van belang, dat ook sommige gewelven waren beschilderd. Hij noemt in het bovenstaande alleen het Zuider transept (bij de Librye); de mogelijkheid is echter niet uitgesloten, dat dit ook met andere gewelven het geval is. De mededeeling aangaande de middeleeuwsche voorstelling van den Hemel, is van gewicht voor den ouderdom dier afbeelding.

v. B.

Na vier jaar is eindelijk de restauratie gereed van den westelijken gevel der St. Bavokerk te Haarlem. De reusachtige steiger is nu afgebroken.

N. R. C.

De gemeenteraad van Harmelen heeft besloten ingevolge het verzoek van den minister, den afgebranden toren aldaar zooveel mogelijk te doen restaureeren en het vroeger genomen besluit tot geheele vernieuwing van dezen, in te trekken.

N. R. C.

Te Maastricht is men begonnen met de restauratie van den gevel van de voormalige kerk der Augustijnen. Deze kerk dagteekent van het jaar 1661 en wordt tegenwoordig gebezigd tot inrichtingen van openbaar onderwijs.

N. R. C.

De herstelling der monumentale kerk, van de Ned. herv. gemeente te Rijk (N.-H.) is afgeloopen; de prachtig geschilderde glazen hebben zoo goed als niet geleden.

N. R. C.

De voorgenomen opruiming van het op het voorplein van het kasteel te Wijchen, bij Nijmegen, opgegraven oud metselwerk brengt men voorloopig niet ten uitvoer, omdat vermoed wordt, dat het van Romeinschen oorsprong is. Door deskundigen zal een onderzoek worden ingesteld.

N. R. C.

O. L. V. of Groote Kerk te Dordrecht.

Bij het afdrucken van het Bulletin ontvingen wij bericht, dat zich te Dordrecht eene commissie gevormd heeft ter voorbereiding van de restauratie van de O. L. V. of Groote Kerk.

De stoot hiertoe is gegeven door de Vereeniging tot instandhouding van Oude Gebouwen aldaar, die Dinsdag 12 dezer een aantal belangstellende stadgenooten bijeen riep ter bespreking van het plan.

Na eene inleiding door Mr. J. C. Overvoorde, werd de commissie geconstitueerd en werden tot bestuursleden gekozen de H. H. Mr. J. C. Overvoorde, voorzitter, Mr. S. van Gijn, ondervoorzitter, F. Stoop, penningmeester, Mr. A. A. Moll, secretaris, A. J. Hageman Sr., Mr. J. Rens en D. Schouten Lzn.

Het eerelidmaatschap van het bestuur werd aangeboden aan de H.H. Mr. H. A. Nebbens Sterling, lid van de Eerste Kamer en oud-burgemeester, S. M. Hugo van Gijn, lid van de Tweede Kamer en Mr. A. C. Crena de Iongh, lid van de Ged. Staten der provincie Zuid-Holland.

Wij hopen nader op de belangrijke plannen terug te komen en verwijzen voorloopig naar het artikel in Oud-Holland 1898, 4de afl., waarin de toestand van verschillende onderdeelen van deze kerk uitvoerig besproken wordt.

Naar aanleiding van de Leeuwarder Smeedkunst-tentoonstelling.

C. Baardt, drijver te Bolsward in de 17^e eeuw.

Het is misschien niet ondienstig iets mede te deelen van hetgeen ik aantekende, gedurende, en in verband met genoemde tentoonstelling. Bij het bewerken van den catalogus was het den samenstellers niet bekend, wie de prachtige avondmaalschotel van Ijtens gedreven had (No. 70).

Terecht is in het vorige Bulletin-nummer (pag. 52) bijzonder de aandacht op dezen schotel gevestigd en het is zeker wenschelijk zekerheid te krijgen omtrent den drijver van een zoo uitnemend kunstwerk.

Het Friesch Genootschap bezit eenige kleine photo's van inzendingen op de Historische Tentoonstelling van Friesland. Eén daarvan stelt voor een schotel, waarvan de rand geheel met gedreven bloemen en vruchten versierd is. De naam van den inzender, vermeld in den hoogst summieren catalogus (1877, p. 194 No. 31), deed mij eene nauwkeuriger beschrijving vinden in den catalogus der Amsterdamsche tentoonstelling van 1880. Hieruit bleek, dat de gefotografeerde schotel (evenals die van Ijtens) te Bolsward gedreven werd en wel door C. Baardt, wiens naam voluit op den bovenrand graveerd was.

Behalve door het merk Bolsward, zijn de beide schotels zóó aan elkaar verwant door den stijl der bloemen, dat ik niet aarzelde, op grond van de fotografie, den schotel van Ijtens ook aan Baardt toe te schrijven. (Zie N. R. Ct. van 5 Sept. l.l.).

Een bewijs voor de origineele manier van werken van Baardt was het, dat de heer Pit, bij zijn bezoek aan de Leeuwarder tentoonstelling, het zelfde vermoeden uitsprak op grond van een ander werk, een onderstuk van een kandelaar, in het Nederlandsch Museum.

Maar stijl-argumenten daargelaten, kreeg ik eenige dagen geleden volle zekerheid omtrent den drijver van den schotel van Ijtens, door het vinden van een belangrijk, doch vergeten artikel van den heer Victor de Stuers, geplaatst in den Ned. Kunstbode van 1880 p. 6. Daar wordt medegedeeld, dat en op den kandelaarvoet van het Nederl. Museum en op den schotel beschreven in den Amsterdamschen catalogus (No. 291), behalve den vollen naam «C. Baardt», ook voorkomt een meesterteeken in den vorm van een schild, met een halve maan en fasce, vergezeld van drie zespuntige sterren, twee en chef en één en pointe. Dit laatste werd niet vermeld in den catalogus van Arti, vermoedelijk om dezelfde reden waarom de Leeuwarder catalogus van 1900 verzweg, dat dit teeken ook voorkomt op den schotel van Ijtens. De halve maan met sterren toch zou doen denken aan de keur van Dokkum en dus het vertrouwen op het merk Bolsward verzwakken.

Is het niet jammer, dat er zoovele goede opmerkingen over de Nederlandsche zilversmidkunst eerlijk begraven liggen in allerlei tijdschriften: in Obreen's Archief, Oud-Holland, De Oude Tijd, De Kunstbode, in catalogi enz., en dat de bibliographiën of andere handboeken ontbreken, die deze dooden weer zouden kunnen opwekken?

Zoolang dit het geval is moet ieder weer op nieuw Amerika ontdekken.

Waarschijnlijk is er nog een vierde werk van Baardt te vinden. Het bovengenoemde album van de Historische Tentoonstelling van Friesland, bevat de afbeelding van eene buitengewoon fraaie schenkan,

cen kan, die eerder uit gedreven bloemen opgebouwd, dan er mee versierd, heeten mag.

Bedrieg ik mij niet zoo is dit kunstwerk thans in het bezit van Jhr. A. Lijcklama à Nyeholt te 's Gravenhage. Het was aan de commissie ook in deze niet gegund, den catalogus van den Historische Tentoonstelling te verbeteren. Een ander, die misschien gelukkiger is, zou wel doen met de werken te publiceeren.

Als Bolswarder drijfwerk is nog te noemen een avondmaalsbeker van 1643, (cat. No. 450), met zeer artistiek graveerwerk. gemerkt P. L. (aan elkaar). Het opschrift luidt: «Veel grooter vreucht in eer en deucht is soberheyt, als vrolijk zijn bij bier en wijn in gulsicheyt.»

Wanneer «Bolsward's Kunstgeschiedenis» van Dr. v. d. Meulen, eene nieuwe uitgave mocht beleven, dan mag er wel een hoofdstuk over zilversmidskunst aan toegevoegd worden. Een origineel man als Baardt, die, niet in het buitenland, maar in Bolsward zelf, bloemornament dreef, dat naast of boven het werk der Augsburgsche artiesten gesteld wordt, heeft reeds voor zich alleen recht op een geheel hoofdstuk.

Ik kan nog mededeelen, dat er van den schotel van Ijtens eene goed geslaagde photo bestaat. Het Friesch Genootschap heeft n.l., in aansluiting bij het plaatwerk door de Mpij. Arti et Amicitiae uitgegeven naar aanleiding van de tentoonstelling van 1880, de voornaamste, elders niet gereproduceerde inzendingen laten fotografeeren. Vermoedelijk zullen deze goed geslaagde afbeeldingen, die in formaat overeenkomen met eerstgenoemde uitgave, in portefeuille, met korten tekst, verkrijgbaar worden gesteld.

P. C. J. A. BOELES JR.

V R A G E N.

28 Mei 1872 werden op een verkooping van oude teekeningen, gehouden te 's-Gravenhage door wijlen A. G. de Visser, verkocht:

D. Bailly, Portraits de Nicolas Reigersbergen, conseiller à la haute cour des Pays-Bas, beau-frère de H. Grotius, et son épouse, 1621, 2 pièces. A la plume, lavé d'encre de Chine.

Kan iemand eenige aanwijzing verschaffen omtrent de tegenwoordige verblijfplaats van deze teekeningen?

Amsterdam.

E. W. MOES.

P E R S O N A L I A.

Afgetreden als onder-directeur van het Mauritshuis, de heer F. G. Waller. In zijn plaats is benoemd de heer W. Martin, doctorandus in de Nederlandsche letteren te Leiden.

Een artikel van den Heer D. C. Meyer Jr., naar aanleiding van de in het vorige nummer geplaatste recensie van den heer Jan Kalf, is ons te laat toegezonden om nog in dit nummer opgenomen te worden.

De Redactie.